

Szigeti Gyula ÖMF. előadó jan. 27.-i kitűnő
építészet ismertetéséhez gratulálva, némi
kiegészítésül átadom irásomat szives felhasználásra is.

Szigeti Gyula

MOLNÁR TIBOR ÉPÍTÉSZ
V. VÁROSI FŐMÉRNÖK
EMLÉKEI AZ 1910. — 1980. ÉVEK
SZÉKESFEHÉRVÁRÁRA

1.

Az 1985. decemberi tanácsülés alkalmával Kise József tanácsstag-
társam - az ARÉV vezérigazgatója rábeszélte fehérvári emlékeim
megírására. Megpróbálom, talán öregedő fejemből még előjön néhány
részlet, amely elmesélésre érdemes.

MAGAMRÓL DIÓHÉJBAN:

1904-ben születtem Szigetváron, de kis gyerek korom óta, a négy
elemi és nyolc gimnázium évet - amikor a fejlődő ember kialakul -
Fehérváron éltem meg. Így amikor tíz budapesti évem után -
a Műegyetem elvégzése, (Berey építőmester, Herberth építési vállalat-
kozó, Árkay Aladár, Dr. Fábrián Gáspár műépítészek) a kivitelezési és
a tervezési gyakorlat szerzés után 1932-ben a városi strandfürdő
pályázat első díját megnyertem és a városi mérnöki hivatal meghívott,

szó szerint: hazajöttem!

Életem vezérfonala szeretett városom szolgálata, szépítése, építése
lett. 26 éven át városi mérnök, főmérnök voltam, további 12 eszten-
dőt pedig, mint a Fejér megyei Tervező Iroda munkatársa dolgoztam
végig.

Éz sem volt elég?

Úgy látszik, mert most meg ezeket a sorokat rovom valakiknek a
hasznára?

1.) 1910. előtti és körüli GYEREK-KOROM FEHÉRVÁRA

A VÁROSTEST

A hajdani várak területével körülvett VÁR tömör beépítésével
őrizte középkori jellegét, utca és tér rendjét.

Bár várfalaiból nem sokkal több látszott, mint manapság, a lakos-
ság tudatában erősen élt még. A Széchenyi utcai "pógárok", sőt
anyai nagyanyám szájából többször hallottam: "bemegyek a várba".
A belváros emeletes házaiban lakó igazi városiakat a külvárosok
népe - főleg földművesek és kisiparosok bizonyos tartózkodó ide-
genkedéssel illették.

A VÁR utcahálózata a mai napig sem változott, legfeljebb néhány
fűrészfog szerűen kiugró ház újjáépítésekkel belesimult a
"egyenes-görbe" utcavonal rendjébe.

Legjelentősebb változás az útburkolatokban következett be.
Gyerekkoromban az utcák főleg kocka-kövezettek voltak.

A "macskafejes" az Üreghegyből származó, szép sárga gránit-kockákon bizony a kocsik vasabroncsai erősen zörögtek.

A gyalogjárók burkolata főleg nagy, lapos, szürkés terméskő volt, amelynek hézagain az esővíz lefolyt, így nem sározta be a lábakat, úgy mint a lucskos aszfalt járdák teszik.

A MÉRNÖKI HIVATAL falán volt régi térkép szerint, a várnegyed minden utcájában volt csapadék csatorna, tehát a vízelvezetés jól meg volt oldva. A csatornák a várfalakat körülvéző vizesárkokba torkollottak. Gyerekkoromban jelent meg a villanyos utca-világítás. Főleg a nagyobb tereket kivilágító ivlámpákra emlékszem: óriási fehér fényük volt. A gázvilágítás fogyott már.

A belvárosi jellegű építkezés délre a VÖRÖSMARTY, északra a ZICHY liget tereire terjedt ki.

A VÖRÖSMARTY tér gyerek-koromban igazi szép városi tér volt. A szobrot fás, virágos park vette körül kovácsolt vasrács kerítéssel.

Ez utóbbira szükség volt a reggel és este elvonuló tehén-csorda kártétele ellen. A csorda a piac tér felől a Széchenyi utcán át ment a déli oldal legelőire. A tér kelet felőli oldala teljesen beépített volt már. A nyugati oldalon 2 kétemeletes bérház volt, a Tolnai úti sarkot beszálló vendéglő foglalta el. A teret északról és délről behatároló házak a világháboruban pusztultak el. Addig a tér zártabb volt, különösen amíg a Hosszúsétatérnek hívott és nyílt élő-vízforlyással kísért délnyugati kijáratában a széles Balatoni út fel nem nyitotta. A romboló munkát a jelenlegi közlekedési rendszer fejezte be a tér felének elfoglalásával.

A ZICHY-liget (ma Dózsa tér) nyugati oldala a Magyar Király Szállóval indított szép házsorral zárt volt. Keleti oldalát a törvényház, a Pajzs-szanatórium, északi oldalát pedig a hadtestparancsnokság tömbje csak részben zárta le.

A szépen fásított park közepén, a zenepavilon közelében nyári söröző-vendéglő asztalai várták a vasárnapi katona-zenét élvező nagyszámú közönséget.

A liget déli végét újabban rövidítették meg a felszabadulási szobor-mű és a felvonulási tér növelése végett. A Szentháromság-szobor a Felsővárosba ment.

Ha már a terekről emlékezem, lássuk a többit is.

A VÁROSHÁZ-tér (ma Felszabadulás tér) csak a Bierbauer ház, az ódon kövezet és az itt tartott heti piac híres, kemencében sült ludfertályai és tejfel-túró finomságai eltűnésén kívül nem sokat változott.

A régi, "püspökkút" helyén álló országalmás emlékmű újság. A MEGYEHÁZA tér (ma István tér) teljes beépítettségű volt. Közepén a mai ligetnél kisebb parkosítás vette körül a már akkor is öreg platán fát és az öntöttvas köpenyes közkutatót, amelynek vizmedencéjét alagút köti össze a Maulbertsch diszkút alattival. Az ostrom idején ezt a kutatót sok vízfordó lakos szokta meg. Unoka öcsémmel mi is beálltunk a sor végére nagy sóhajtottal. Szerencsére az alsóváros felől Katjuska sorozat dübörgése és a felröppenő, felénk szálló rakéták piros fénye szétugratta a népet. Őcsém megbökött: "Mindjárt a kútnál leszünk!" De ez már nem idevaló emlék: a gyerekkor idilli világa helyett a minden iránt fássulttá tevő förtelmes háborúból.

A régi VÁRBÓL még érdekesség, hogy a helynevek mindenki által azonnal megjegyezhetők voltak:

A városháza előtt a VÁROSHÁZ TÉR

A megyeháza előtt a MEGYEHÁZ TÉR volt.

A VÁROSHÁZ TÉRRŐL a régi, volt budai kapuhoz vivő üzlet, színház és kávéház utca a FŐ UTCA, a fiú és leánygimnáziumok, az elemi iskola utcája ISKOLA utca, a régi megyeháza /most restaurálódó/ öreg épülete előtt a RÉGI MEGYEHÁZ utca volt. Néhány országos nagy emberről inkább később neveztek el, mint KASZÁRNYA utcát Kossuth-ról, amikor a kaszárnyák helyett a pénzügyigazgatóság, a kaszinó és az ÁRPÁD-fürdő épült meg. Magától érthetődően az Osztrák-Magyar Bank (most SZÜVOSZ) megépültkor az utcácska a BANK UTCA nevet kapta. (ma Táncsics utca/

Az öregtemplom toronykeresztjéhez egyszer sikerült feltornásznom és a belváros e legmagasabb kilátó helyéről körös-körül szemlélődni. Próbálom leírni az onnan látható gyermekkori Fehérvár képét a 4 égtáj felé tájoltva.

Nyugat felé a PALOTAVÁROS kis területűnek tűnt a piacterek és a zöld rétek között, amelyeknek vizes talaja a terjeszkedést akadályozta. Fő tömegében középkorias utca-hálózatú, általában földszintes, előregedett házakkal. Csak északabbra a bőrgyári, közep-tájt a Felmayer Kékfestő gyár kéményei és a ráctemplom tornya emelkedett ki. A központosan fekvő Sziget nevű tér már csak emlékezetben őrizte a hajdani lovag-kolostor helyét.

A PALOTAVÁROS roskadozó háztömegének lebontása időszerű volt, de az izes és a lakosságról, foglalkozásáról sokat mondó utcáinak, utca neveinek és az egész negyed szép nevének eltűnése szomorú veszteség.

Emléül felsorolom a Palotaváros néhány utcanevét:

Rácz - Halász - Sütő - Csapó -

Selyem - Szömörce - Tobak utca

A Hal teret bahatároló Ponty szálló is idevaló név.

Déli irányba fordulva a Vörösmarty térből kiinduló széles Széchenyi utca vezetett a város déli határáig. Párhuzamosan vele a két sor öreg fával és sövényssorral szegett Hosszúsétatér vezetett le a Sóstó erdő ligetéig. A sétatérrel nyugatra - egészen a Tátra utca ormos fehér házsoráig zöld kertek, rétek gyönyörködtették a kirándulókat.

Ez ma a München F. lakótelep.

A sóstói ligetes erdőt még alig csonkította a labdarugó pálya és fa lelátója. Még büszkén állt az emlékoszlop "a hely szellemi megalapítójának, Schmöltz Leopoldnak" tisztelegve.

Maga a sóstó akkor is nádas, sásos volt, de halászeitől többször hoztam szép pontyokat. Vizét még nem fertőzte a szennyviztelep, így a Szárcsa utca felől fürdésre is használták állítólag gyógyító vizét. Tovább fordulva déli irányban a Kert, Gyümölcs, Deák Ferenc (előbb Apáca u.) utcák főleg földszintes házsorain túl az állami méntelep, vele szemben pedig a Lövölde-kert diszlott.

A Lövölde milleneum-idei díszes kapuján belépve a nagyméretű sportcsarnok - nagy bálók helye - a céllövölde épülete és teniszpályák, kempingpavillon várták a polgárokat hűs fái árnyékában.

Tovább délre épült meg a Déli vasúti állomás hat felé ágazó sínpárjával, műhelyével, irodai és lakó épületeivel hosszú távra méretezve.

A vasútból feledhetetlen emlékem a több vágánypárt lefedő hatalmas fa tetőzet, amely alá "mint istállójukba", beálltak a személyvonatok. A gyorsvonatok mozdonyai közül a fénylő zöld testű, csillogó sárgaréz veretű példányokhoz képest a mai dieselek bizony formátlan szörnyetegek. Ezek a mozdonyok éltek, amikor fúriaként bedübörögtek a nagy tető alá, hatalmasakat pöffenve fújták ki fáradságukat. Gyerekjátékra hasonlítottak viszont a nagy kúpos kéményű "kávédarálók" a móri vágányon.

A vasút közelsége a Búrtelepnek nevezett parcellázást hívta életre a vasúti dolgozók családi házai számára.

Az angolszász éjszakai szőnyegbombázás célpontja a vasútállomás volt. A jól teljesített munkájuk végén ledobott légi térképükön az állomás területe volt a bontás nemzetközi sárga jelével körítve. Azonban a déli szél a világitó "karácsonyfákat" észak felé sodorta, így az egymást követő bomba-sorozatok északra tolódtak el. Elpusztult a méntelep, a Lövölde, a Búrtelep jó nagy része is. Nagy ember áldozattal.

Különös véletlen folytán közben egy kisebb sáv kimaradt. Így az új általános iskola, a gazdasági középiskola, a Prohászka emléktemplom károsodott, de nem pusztult el. Ezt Kaszap István sirjának köszönhetjük, vélték a hívők?

Most fordítsuk élesen látó gyermek szemünket KELET felé, amerre a legnagyobb a város beépített területe és amelynek határa az Öreghegy prэшázakkal és nyaralókkal beszórt horizontja.

A vár legépebben maradt keleti várfalán állva, a széles vizesárok sávja mögött a VIZIVÁROS magja a tabánnak nevezhető elaggott kis külváros: a Kigyó utca, Ósz utca, a Könyök-köz vidéke lapul, ahol

"A rossz lányok arra laknak

Sötét odvában nyirkos falaknak"

Ezen túl azonban minden irányban erős fejlődés látható.

Új utcák épültek be városias jellegű családi házakkal, de bőséges udvarokkal és kertekkel.

Gyerekkoromban a még igen nagy vásárterek minden irányban körül épültek már.

A városnegyed közepe táján a Phöbus részvénytársaság villanygyára, az augsburgi részvénytársaság gázgyára, az Akóts gőzmalom kéményei füstölögtek.

Délebbre a budai út mellett sorakoztak a lovassági, a gyalogsági laktanyák és raktáraik, a csapat-kórház, a tüdő szanatórium, a Szent György Kórház magasabb épületei.

A kórházak előtti HALESZ fás ligete fa óriásaival, teniszpályáival az egészségügyi létesítményeket és a polgárok egészségét egyaránt szolgálta.

Ebben az időben a Kistelek parcellázása még nem történt meg, így a Fiskális útig, azaz az Öreghegy lábáig zöld terület virult.

Az öreghegyi szőlők fénykora a filoxera pusztítással elmúlt ugyan, a szekérral járható óriási pincéket - a téglanyagáért - bontották. De a városlakók nyaralókat építettek főleg a Mária-völgyben és a

Fiskális út mellett.

Igy az őslakos vincellér családok is gazdagodtak néhány üzlettel. A szőlőkultúra hézagaiban szántóföldi gazdálkodás, vagy kertészkedés folyt.

Északi irányba tekintve a kéttornyú templom mellett láthatjuk a FELSOVÁROS főszél irányban nyújtózó széles utcáit, ebben az időben még elég egységes oromzatos homlokzatokkal az utca felé forduló hosszú, tornácos paraszt házakkal, széles kapukkal és udvarokkal.

A felsővárosiak nem szerették a fákat. A fátlan udvarok és a főszélbe sorakozó nádfedésű házak szörnyű tűzvészek szenvedői lettek. Mi alsóvárosiak égettvárosnak hívtuk a felsővárost. Tucatjával felmeredő füstös falu házsorok, a kormosan kimentett holmik látványa gyerekkorom lidérces álmainál is szörnyűbb volt.

Pedig vannak a felsővárosnak idilli tájai is:

A két széles utcát a nép gatyaszár utcának csúfolta, pedig a közöttük diszlő templom, iskola, óvoda és ligetek szép együttest adnak.

A városmajor, a régi sörház, a zuhatagos vizesmalom a Malom-Csatorna mellett, szemben pedig a Rózsás kert szigete nosztalgias emlékem.

Még egyszer jártassuk körbe éles gyermek szemünket a tágas látványon a közeli dombok és távolabbi hegyek, a Vértes, a Bakony látványán és ne gondoljunk arra, hogy öregedő szemünk már csak betonbloccokkal szétördelt, eltakart horizontot láthat majd.

De most már szálljunk le magas figyelőhelyünkről a földre és a gyerekkorunk Fehérvárába, a város utcáiba és épületeibe, lakosai közé!

1910-ben, iskolás koromban hallottam, hogy Fehérvár lakos-száma 36.000 fő volt. Kiskoromban 32.000 körül lehetett.

A vásárterek, piac terek életét nézve úgy látszott, mintha földművesekből, gazdálkodókból lett volna a legtöbb. Ezt az a mondás is tanúsította, hogy "Székesfehérvár paraszt város".

A heti vásárokon négykerékű kis kocsikon tolták a sok kertészkedő gazdálkodó, fejkendő, bőszenyész asszony a bőséges árut. A Piac téren szekerek százai árulták a gabonát, kukoricát, tűzifát. No meg az idényben a töméntelen dinnyét, egész hegyekben felhalmozva jó nagy kofa-ernyők alatt. A nagy vásárok a mai összezsugorodott Marx téren és a Május 1. téren gyerekkorom fő ünnepi voltak.

Óriási búcsú jellegű volt, minden látni, hallani és vásárolni valóval. A Széna-téren pedig állat és termény vásárokkal. A városháza előtti téren a "köpködön" vasárnaponként százával álldogáltak a komoly fekete ruhába, csizmába, sötétkék köténybe öltözött felsővárosiak. Pipaszó mellett megbeszéltek dolgaikat, üzletet kötöttek, vagy munkást szegődttettek.

Némely széles utcán hömpölygő marha csorda, kutyaugatás és kürtölés is nagy falu-látványt nyújtotta.

Igazolják-e a statisztikák a benyomás helyességét?

Ma már kételkedem.

A lassan, de mégis fejlődő vasuti, gyári munkásság mellett az ipart jelző sok utcanév arra vall, hogy a nagy ipar mellett a kisipar, kézmű ipar erősen túlsúlyban volt: a termelésük a vásárokon cserélt gazdát a megyéből ideérkező vásárlókkal.

A belváros lakossága inkább a tisztviselők, a kereskedők voltak. Kemény köcsög-kalapos, sőt magas-cilinderes urakra emlékszem. Szép apáca főkötők fehérjére és fekete csuhák komolyságára. A sok kisebb-nagyobb diák mellett az inasok, cselédek nyüzsgésére.

Különös: az időszakos nagyobb megmozdulásokon kívül, az emlékeim békés, inkább álmos, mint nyugtalan várost idéznek, ahol minden rendben van, úgy, ahogy egy ilyen kisebb városban lenni kell.

ÉLŐVIZFOLYÁSOK, VIZEK

Céza fejedelem azért telepedett e helyen, mert nagy vizekkel körített szigeteken védve érezte családjának szálláshelyét. A víz mindenkor legfőbb tényezője az életnek.

Mire emlékszem gyerekkoromból a fölöttébb érdekes dolgokról?

A várost körülvevő élőviz folyások szabadon voltak a Piac tér nagy részén, végig a mai Szabadságharcos úton a határig, a mai Népköztársaság, a Balatoni út, a Koch László út alatt. A nyílt, nagy árkokat boltozott hidak hidalták át. A Gaja patak árvédelemre be nem fogott vizei a várostól nyugatra az Iber, a Pusztai folyón és a Varga csatornán folytak le. Ez állandó és bő vizekkel szemben a Aszalvölgyi árok időszakos, de annál veszélyesebb árvizes folyása kelet és dél felől kerülve meg a várost.

Álló vizek a már említett Sóstón kívül az Üreghegy bánya-tava és a téglagyárak kubik-gödrei voltak.

Az 1905-ben tökéletesen megépült és felszerelt Árpád-fürdő "Családi fürdő" nevű szép és nagy süllyesztett kád-medencéiben mindhárom Molnár testvér télen lubickolhatott.

Nyáron pedig - az Árpád fürdő, ma is üzemelő, de akkor még nyitott úszómedencéje mellett - a GÓLYA néven becézett Pusztafolyó egyik olyan szakasza szolgált, ahol 2-3 méter mély bevágásban és 200 méter hosszban mély vize van.

Érdekes kirándulás volt ez számunkra, mert lakásunktól 3 km távolságban a szabad mezők közepén, kizárólag férfiak számára "nudista strandként" működött. A földeken dolgozó asszony nép szívesen ment a Gólya parton. Ilyenkor a pucér férfinépség a partról a vízbe ugrott.

Az ivóvizet főleg az ásott kutak szolgáltatták. A tereken álltak a jó vizű, faköpenyes húzó kutak, jó pletyka alkalmat is szolgáltatva a vízfordóknak.

A belvárosi magánházak körülzárt udvarocskáiban, vagy kapualjaiban kis vaskutak, a paraszti negyedek udvaraiban kerek kutak szokásosak.

Gyerekkoromban már folyamatban volt az ivóvíz vezeték építése, az aszalvölgyi finom vizet szolgáltatva.

A kékfestő gyárat ketté osztó Malom csatorna belváros felőli oldalán, egy szépen kiépített kútházban több csapból, éjjel-nappal folyt a finom ásványvíz, amely a Mohai Ásványvízzel vetekedett.

UTAK, KÖZLEKEDÉS

A víz mellett az utak éltetik a várost. A Budai-, a Berényi-, a Zámolyi-, a Móri-, a Sárkeresztúri utakon őrt álló sorompós vámházak mutatják azokat az irányokat, ahonnan a legtöbb vámolható áru érkezett.

Amint előbb már említettem, a városi utak, terek Öreghegyen bányászott kockakő, soros terméskő, és szabálytalan alakú kövekből kirakott állandó burkolatúak, a kültelki és országutak makadám burkolatúak voltak. Ez utóbbit a lovas kocsik szerették, mert a ló nem csúszott meg. Ezt a szekerek nem pusztították, mint az autók pneumatikája, amely kiszippantja a köveket tömítő finom port és porfelhőt ver fel.

A lovas szekerek mellett néhány platós "stráfkocsi" is megjelent.

A személyforgalomból éltek a bérkocsik - a bécsi felfedezőjükről fiakkerek nevezett fekete színű, egy és kétlovas alkalmosságok. A fiakkerek többsége hátrahajtható ernyőjű, nyitott, kisebb része zárt házas, ajtós és gumizott kerekű volt a színházba, bálba menő szépen öltözött utasok számára.

Valami autóbusz féle "fakarusz" próbálkozásáról csak hallottam, amidőn a nagyok csúfondárosan kifigurázták.

A vasút természetesen jól működött 6 felé ágazó vágányain. Tudni illik, akkor még Bicske felé is volt vágány. A vonat közelebb hozva az akkor felkapott üdülőket, fürdőket: péti, mohai, balatoni céllal.

Természetesen Budapestet is, erről azonban megoszlott a vélemény, előnyös vagy inkább káros elszívó hatása, amely legértékesebb fiait, legjobb munkásait, művészeit, de eddig virágzó kereskedelmét is elszívja? Erről már gyerekkoromban is hallottam vitákat.

Még egy szót a közlekedésről!

Gyerekkoromban fehérvári emberei tudtak és szerettek gyalogolni. Ezt a legtermészetesebb ősi közlekedési módot annyira begyakoroltuk már kiskorunkban, hogy nem csodálkoztunk, ha egy 80 év felett néni a 4 km-re levő szőlőjébe gyalog sétált ki és be. És állítása szerint még csak el sem fáradt.

A sóstói labdarugó pályára a város szurkolói vígan vitatkozva jöttek el. Vagy természetes volt, hogy egy egész iskola diáksága oda menetelt a tornavizsgára.

Most bezzeg a fél sóstói erdőt ki kellett vágni az úgynevezett sportolók autóinak elhelyezésére.

Az igazat megvallom: a felnőttek gyalogló "tömegsportján" túl, nem sokat tudok róluk.

Természetesen, mi gyerekek a mozgásigényünkől hajtva mindenféle időszertű csoportos és egyéni testmozgást játszottuk. Pilickét, labdát, csigát, sárkányt váltogattuk. Nyáron minden lehetséges vízben úszkáltunk, télen minden befagyott réten korcsolyáztunk. Utóbbi volt bőven: a Hosszúsétatérielülő, a Rózsáskert alatti rétek bőséges területéről gondoskodtak.

Persze a felnőtteknek is volt diszes korcsolyapályájuk, a mostani száraz sportpálya eredetileg korcsolya /nyáron tenisz/ pálya volt. Régi öltöző épületében katona zenekar fújta a keringőket a bognizó párok számára. Ott gyerekek nem volt keresni valója.

Hallottam vadászokról, horgászokról, céllövőkről, teniszezőkről, de ezek nem tömegsportok. A futballt akkor még nem tekintették tömegsportnak: a szurkoló még nem sportoló.

A KULTURA INTÉZMENEIRŐL

1910 előtt bölcsőde nem volt. Óvoda ellenben több működött a város kerületeiben szétosztva. A belvárosi óvoda a József Attila gimnázium helyén volt. A Mantz ovi és a felsővárosi ma is működik.

A 4 évfolyamos elemi iskolák minden kerületben tanították az elemi iskola végzésére kötelezett gyerekeket.

Én a Petőfi u. 6. sz. modern, központi fűtéses és szellőztetéses, tornatermes és torna udvaros elemibe kerültem, amely ma iparos tanuló iskola.

Tanítóm, Tóth László az akkori rend minta-példánya lehetett. 4 éven át minden tárgyat ő tanított és eredményesen: a gimnáziumi átállás semmi gondot sem okozott, az általa tanított számtannal, nyelvtannal több évig megéltem ott is. Kissé humorizáló modorral, remek rendet és fegyelmet teremtett.

A kisebb csinyért tenyeres járt a kis nádpálcával. Eközben ilyenfélét kellett mondani az imposztornak: "Vigan dudál a portugál."

A nagyobb bünyöst a délben végződött tanítás után negyedórára bent hagyta az osztályteremben: "tinta levesre és papir galuskára." Ez remekül helyettesítette az akkoriban még ismeretlen ellenőrző könyvet. Ha a gyerek nem jött időben, faggatóra fogták otthon.

Az iskolából szépen, kettésével sorba állva mentünk haza többféle útvonalon. Aki hazaért, lelépett, a többi tovább ment. Ma sem értem, hogyan tudott tanítónk, nem egyszer, már szembe jönni velünk az utcán, bármilyen fürge ember volt! De a rendet ellenőrizte fáradhatatlanul.

Az elemi után fiú vagy leány polgári iskolába, illetve a felsővárosi gazdasági iskolába tanulhattak.

A fiúk gimnáziumba, vagy a reál, illetve a kereskedelmi iskolába mehettek.

A megyeháztéri apák, elemi, polgári és tanító képzőt működtettek leányok számára.

A Petőfi utcai szeminárium katolikus kispapokat tanított.

A felnőttek számára a Muzeum-egyesület ismeretterjesztő, a Kaszinó és az István terem zenei, irodalmi előadásokat tartott, igen jó látogatottsággal.

A közadakozásból épült 600 személyes Vörösmarty színház már elfeledtette a Kossuth u. 15. sz. alatt összeomlott régi színházat, a város új büszkesége lett.

Körbe-futó pánoly sorok a családi látogatását, emelhető szerkezetű földszintje színház-bálok létesítését tette lehetővé.

Külsejében ^{alig} eléggé különbözött a maitól, csak a főutcai földszintjén voltak ^{üzletek} ülések.

Az előadásokról szezononként szerződött szintársulatok gondoskodtak, Játékaik bírálata, dicsérete, vagy elmarasztalása a színházi előadás után a Magyar Király szálló kávéházában gyülekező nézők további szórakozása volt.

Megemlítem még a MOZI első próbálkozását. Fekete nevű vállalkozó - a mai leánygimnázium helyén volt - Tóvárosi Egylet termében kezdett. Úgy láttam, kézzel forgatta a vetítő gép karját és varázsolta a vászonra a robogó nyitott vasúti kocsikon lejátszódó piff-puff történetet. Ez még gyerek eszünknek is primitív volt. Ellenben tetszett egy fehér ruhákba, fátylakba öltözött élő táncosnő, akire tarka-barka, folyton változó fánycsóvakat varázsolt a vetítő. Persze a néma filmet csak a gép berregése kísérte. Ez a Fekete úr építtette meg később a Petőfi utcai mozgó színházat a Petőfi Sándor egykori ^{színház} őrző ház lebontásával.

A katonaságról is illik szólnom - mielőtt a világháboruban nagyönis fontossakka váltak volna.

Tudtam a laktanyákról, csendes estéken kihallatszott a takarodó szép kürt-melódiája. Néha vonultak a szőrös borjúbőr, lóda alakú "borjú" nevű hátizsákokkal és puskával terhelt katonák, láttam lovon trappoló huszárokat is néha. Nagyon megbámultam egy piros paszományos világos kék zubbonyos csizmacadrágos, diszcásós gyaloghuszárt: most is előttem a képe.

Néha megbámultam a hosszú kardjuk miatt bal lábukkal kaszáló tiszteket, amint a hölgyeket kísérik a korzón, de mintha az egész nem lett volna fontos a mi életünkben.

De meddig?

Gyerekkori emlékeimben talán túlságosan békés, idilli ez a XIX. századból ittmaradt élet?

Ma már tudom, hogy a kiegyezés utáni kapitalista fellendülés a XIX.-ik század második felében a kis Budából és Pestből 25 év alatt milliós fővárost fejlesztett. Kőrútak, sugárútak, bérpalota tömege, Parlament, Operaház, egyetemek, minisztériumok, klinikák, gyárak sora, Duna-hidak, föld alatti és feletti villamos, vasúthálózat épült meg. Sok fehérvári munkás kezével is.

Amint egy öreg szaki jellemezte: "hétfőn fiakkerben, cilinderral jöttek a kőművesek dolgozni."

A milleneumi idők lendületéből Fehérvárnak is jutott, elvégre Nagymagyarország egyik városa volt ő is.

A legkülönbözőbb anyagi eszközökből színház, Szt. István terem, reál iskola, elemi iskola, kórház, fürdő, egy és két emeletes bérházak, bankok, katonai épületek, közművesítés létezült. Kertes családi házak sorakoztak.

De ezeknek a daliás időknek már vége volt gyerekkoromban. Nem emlékszem egyetlen nevezetesebb építkezésre sem, kivéve a közművek fejlesztését.

2. A VILÁGHÁBORU

1914. augusztusában kitört az első világháború. Plakátok a falakon, mozgósítás!

Zsufolt vonatokon nyaralók igyekeztek haza felé; gyorsan, amíg a katonaság meg nem szállja a vasutat!

A csendes, nyugodt, civil Fehérvárt zürös katona város váltotta fel.

Eddig alig láttam az utcán egyenruhást. Onnapi alkalommal disz-sortüzet adó szakaszt.

Most mindenfelé felbojdukt bevonulók kis katonaládáikkal, őket kísérő falusi asszonyok.

Előttünk a Széchenyi utcán már beöltözött katonák hosszú sorfala állott, a bevagonirozásra készen. A járdán a szipogó kedvesek.

A vasuti tehervagonokon úszító felirások: Vesszen Szerbia, le Peturral, Íe Nekitával és hasonlók. Kezdetben hangos ricsaj az állomáson, vezényszavak, bucsúzkodás, nóta.

Az őszi hidegekkel már jött a kijózanodás a mámor nyomában. Jöttek a rossz hírek, a sebesült katonák, az elesettek hírei.

Hallottam ilyeneket a felnőttektől: Nem volt már a magyarfaló, csehimádó trónörökösér; öreg trotty Ferenc Jóska; tehetetlen Potyerek Konrád meg egyéb tábornokok; veszedelmesek a komitácók, és így tovább....

A város élete folyt tovább. Lassan, de biztosan lefelé. Az elszegényedés belopakodott. Mind több lett a hadi segélyből élő özvegy és árva.

Anyám is ilyen irodában dolgozott és katonáknak meleg, fűlvédős sapkákat kötött. Így az otthonunk rendje is lazult, hanyagoltam a gimnáziumot, tiszta jelesből kettesekkel cifrázott bizonyítvánnyal szomorítottam tanárainkat is.

Kis parányban a nagy, általános lezűllés jele.

A város külső képe nem változott, víz, villany, gáz volt, bár a fűtőanyaggal nőttek a nehézségek minden üzemben, egyéb iparokban is jelentkeztek.

A frontokon és a családokban nőtt az elkeseredés, az összeomlás előkészítője. Működött az ellenpropaganda is. A lakosság is megelégette a gyászt, a nyomort. Gyomrunkat megfeküdte a korpás-kukoricás kenyér savanyúsága.

Az események a fővárosból in dultak és terjedtek szét. Olvastuk a falragaszokat, hallgattuk az utcai gyűlések ismert polgári szónokait.

A Károlyi kormány mintha megnyugvást próbált volna.

A Kúnkormány idejében mintha újra a háborús zürre, ellentmondásokra emlékeztető dolgok történtek volna.

"Sötétben bujkáló ellenforradalmár, reszkess!" "Be a vörös hadseregbe!" Kitűnő plakátok, de azt jelentették, hogy országunk ellen minden égtáj felől megindult az ántánt hullarabló támadása és a kommün ellen a passzív ellenállás.

Ez ellen már nem tehettek a terrorfiuknak kinevezett tengerészek sem, akik megszállták a püspöki palotát és erkélyéről gépfegyverekkel meredtek a népre.

A matrózsapkát hordó társaságban akadt tehetséges "művész" is, aki a püspökség minden földszinti helyiségének falát, finoman mondva "pikáns" festéssel cifrázta ki.

15 éves kamasz létemre, persze beleselkedtem, és nevelődtem az erotikus képzelgések bőségén. Jó iskolám volt a Vörösmarty téri Say házban megnyitott közkert is, ahol diákok, tengerészek és hölgyeik lebzseltek.

Nem sokáig.

Mert bevonult az oláh hadsereg. Az erkély géppuskái mögé oláh katonák telepedtek, az utcán furcsa gyors tempóban, rövid kis léptekkel topogó katona szakaszok trappoltak, a korszón kifestett, púderes képű tisztek lovagló pálcáikkal ütögették kiglancolt csizmáikat kétes nőik oldalán kakaskodva.

Megtanultam az új leckét: igazán utálni csak a megszálló idegent tudjuk.

De ez se tartott soká.

Jöttek a Piac-tér felől a fehér-hadsereg magyarjai, köztük a sokszor emlegetett fehér lován Horthy, fehér tollas sapkákkal tűntető tisztjeivel. A városháza előtt rövid ünneplés és elvonultak Budapest felé.

Béka perspektívám ennyit látott. A többi bőven megírták már a történészek, elmondták a szónokok.

Székesfehérvár külsején az elzúgott viharok nem sok kárt tettek.

Lakosságának szenvedése a falak között jajgatott.

Talán csak piszkosabbak lettek az utcák, plakát maradványoktól rendetlenek, elhanyagoltabbak az épületek.

A békés világ csak lassan, nehézkesen, bizonytalanul reménykedve, de mégis csak próbálkozott.

3. KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZT

Az események folyását már teljesen a történelem-írókra hagyva, alább már - nem is szigorú időrendben - egy-egy esemény, intézmény, személyiség köré csoportosítva szeretném elmondani személyes emlékeimet olyanokról, amik Székesfehérvár életét kisebb-nagyobb mértékben befolyásolták.

A következő fejezetek címül írok

egy intézményt

egy személyiséget

egy eseményt

regélve a jobb összefogottságot és jobb eligazodást.

GIMNÁZIUM

A Budapestre jutó 10 évemig mint diák a Cisztercita rend templomához, rendházához épült - Brein által tervezett - műemlék jellegű fiúgimnáziumban tanultam és nevelkedtem.

A Cisztercita rend az 1940-es években építette fel az új gimnáziumot, amelyet József Attiláról neveztek el. Az én gimnáziumom most irodaépület, szép díszterme könyvtári olvasóterem.

Minél távolabbiak gimnáziumi éveim, annál világosabbá válik előttem tanáraim példamutató jelleme. Ma mondják, hogy könnyű volt nekik: nyugodt jólétben, nőtlenül, gondtalanul éltek. Ez igaz, de ők köteles munkájukon felül és túl, minden idejüket a köz, az ifjúság szolgálatában töltötték, de ezt már ellenszolgáltatás nélkül, önzetlennül.

Néhány példát többletmunkájukra: Igazgatónk Mátrai Rudolf remekbe készült szónoklataival, a Múzeum Egylet-i előadásain előtanulmányokon alapuló irodalmi felolvasásaival zsúfolt házakat vonzott.

8 éven át osztályfőnököm, Pótz Edgár magyar, latin tanár, minden idejét az ifjúságnak áldozta. Ő volt az ifjúsági könyvtár, az önképzőkör vezetője, ő szervezte meg a Zrínyi cserkészcsoporthoz és állandóan

cserkészek között volt a cserkészetthon barkácsolói között. Nyaranként igazi, olyan erdei táborokat szervezett, amelyekről úttörőinknek elképzelése sem lehet, előépített kész nyaralókban.

Marosí Arnold, földrajz, természet rajz tanár a Múzeum Egylet igazgatója. Előbb az Iskola u. 16.sz. cisztercita házában gyűjtött múzeumot, majd annak lebontása után a mai múzeum épületébe telepítette át. Ez addig a rendőrség épülete volt. 1940-ben a Városi Mérnöki Hivatal terve szerint kibővítette.

Horvát István számtan, fizika tanár délutánonként a jobb matematikusoknak ingyen tanfolyamot tartott. Szertárában különösen elektromossági kísérleteket végzett, a nagyközönségnek bemutató előadásokat tartott. Ameteorológiai központnak a fehérvári adatokat szolgáltatta: sokszor velem rajzoltatta, iratta le a táblázatokat. Sajnos hetedikes koromra elhagyta a csuhát, megnősült és a sárbogárdi Takarékszövetkezet igazgatója lett.

Námesy Medárd magyar, latin tanár a gimnázium fúvós és vonós zenekarának, az énekkarnak megteremtője. Szép iskolai színmű előadások rendezője. Kis koromban a nagydobot húzó csacsi, később kürtös voltam. A "Tündérszerelmem" iskolai előadásának "primadonnája" lett első szerelmem, őt bámultam a zenekar soraiból, fújni is elfeledtem néha.

Richter Mátyás német tanárunk fő feladatainak vallotta a tanulók nevelését az iskolán kívül is. Délutánonként fáradhatatlanul rótt a várost, vagy rossz időben megszállt egy üzletet. A legközelebbi óráján patriarkális, mókás modorban megintette az ipséket. Zenészeint megcsodálták, hogy mennydörgő hangján mindig a C hangon intonálta az "Ite Missa est" hosszú Ű-jét, hangvilla nélkül.

Utoljára emlitem számomra sorsdöntő civil tanáromat Philip István képzőművészt, rajz és geometria tanítónkat. E jobb sorsra érdemes tehetség a kisvárosban elaprózta magát. Több felé szórt műveit nem ismerik. De lelkes tanításával az érdekesebb fiúkból valamelyik képzőművészetet, építészetet választót nevelt.

Nagy műveltségű világlátott ember ifjabb korában Steindl építésznél a Halászbástya tervein dolgozott, Fehérváron a Barátok temploma falán lévő bronz emléktábla, a Dózsa téri orosz-lángos hősi emlék bronz-plasztikai tőle való. Itáliai festő útjáról és egyéb témákról rövid, de igen tömör és velős mondatokban szólt.

Dr. Fábrián Gáspár

"műépítészt" mint munkaadóm, időrendben és fehérvári működése miatt sorolom ide.

Helyi tervezései közül a leánygimnázium, az Irgalmas Nővérek iskola és rendház bővítése, a Prohászka emléktemplom munkáin dolgoztam az 1929-33. években.

E hosszú idő alatt so tudtam gazdámról, erről a furcsa emberről, ellentmondás mentes képet alkotni.

Mai szóval medvedzser és nem építész típusnak nevezhetném, tulzatosan energikus író és szónokló alkatnak.

A székesfehérvári Reál iskolai tehetséges diák és ifjabb éveiben Bory Jenő építész és szobrász barátja.

Kettőjük közötti hasonlóság: egyenes magas termet, jó beszéd-készség, szorgalmas szívós célra törés saját érdekében, a konkurrencia leszólása.

Ellentét: Bory inkább maga dolgozott, Fábrián csak az üzletet csinálta: és dolgoztatott. Bory sokszor kedélyes, Fábrián mindig izgatott, türelmetlen. Egyikőjüktől sem hallottam a másikról egy szót sem, pedig tudomásom szerint a Jézus Szive templomot együtt tervezték?

Fábrián agyonhajszolt üzletérzéke eredményes, de gátlástalan volt.

E leszólás után furcsán hangzik: kedvvel dolgoztam nála.

Mert egy terv indításához csak hanyag program-vázlatot adott, amit a megrendelővel készített, vagy készítettett, például a Villányi úton a Szt. Margit leánygimnázium és kollégium minden alaprajzát az apácafőnöknő rajzolta kockás papírra. A szinteket gombostűvel átszúrva egyeztetette. Ebből dolgoztunk, a 70 éves Back bácsi az irodában, én az építkezésen.

Sosem vitatkozott a tervezővel. Lehet, hogy este megnézte a munkákat, de erről nem szólt, észrevételt nem tett, csak aláírta a rajzainkat.

Őt elsősorban az üzlet érdekelte, de néha építés közben a helyszínen beleavatkozott valami részletbe. Mutatni akarta: ő a tervező!

Irodájának tartós oszlopa Krebs nevű, Bécsben tanult rajzoló volt, aki más tervezőnél szerzett forma ismerettel sorban gyártotta

a késői román stílusú templom terveket, Budapestre és vidékre.

Kiss Dezső jóbaráttal főleg közületi épületek terveztünk: iskolát, rendházat, plébániát, klubházat, stb.

Bosszantók voltak a "néger"-ei, előttünk többnyire ismeretlen alkalmi bedolgozói, akik valami részmunkát szállítottak, homlokzatot, költségvetést, esetleg szilárdságtant. De mindenkor az eredeti tervező háta mögött, bármilyen egyeztetés nélkül.

Fábián módszerének megértésére leírom legnagyobb fehérvári munkám néhány jellemző történetét:

PROHÁSZKA OTTOKÁR EMLÉKTEMLOM

Az építési bizottság nyílt pályázatot írt ki, pálya díjjal.

Kaptam Fábiántól egy pauszpapírlapot, rajz-szénrel rajzolt 4 vagy 5 koncentrikus körrel, benne nagy kereszttel. Meg egy műtörténeti könyvet, amelyen a római Pantheon kis metszete volt ábrázolva. "Ilyennel pályázok".

Megörültem a feladatnak. Néhány évvel előbb Rómában alaposan megbámultam a Klasszikus remeket. A téma ismerős és világos volt előttem.

A kert végében álló filagóriában kellett dolgoznom, hogy senki se lássesse el a tervet.

Egyedül voltam, senki se zavart a bolhákon kívül. Készült a mű!

Rajzaim alapján egy szobrász megformálta a templom gipsz modelljét.

A fehérvári pályaterv bemutatón a monumentális nagy fehér gipsz templom mellett laposan feküdt a többi papírpályaterv: mindenki csak a mienkét látta. A tetejében gazdám a pályadíjat előre felajánlotta a templom javára.

A megbízás birtokában most már az irodában folytattam a kiviteli tervet.

Fábián csak a külső rézbádoggal fedendő falkupolát akarta magasztani a pályaterv és modellel szemben. A miértre Fehérváron kaptam magyarázatot: nagyobb társaságban arról szavalt, hogy "Prohászka barokk egyéniség" ezért barokk emlékművet tervezett. Az ismerőseim kérdőre vontak KLASSZIKUS építményből, hogyan lett barokk? Hát ezért akar nagyobb léggömböt, hogy barokká váljék?

A nagyobb bünt a betonkupola-belső ellen követte el. A klasszikus római példa szerint felülről lefelé nagyobbodó és mélyülő kazettákat terveztem, ami a gömbfelületen bizony gondos és nehéz méretezési munkát, számítás követelt. Elkészültem, levittem Fehérvárra és azzal jött vissza, hogy az AST cégnek átadta, a vasbeton terv ellenőrzésére.

Rosszat sejtettem, mert egy Stimfl Hugó nevű sötét alakkal járt Fehérváron, aki a jónevű Graz-i cég képviselőjeként, kullancs módra ragadt a szerkezeti dolgokban járhatlan Fábiánra. Ez az utálatos fráter a leánygimnázium gondosan kiszámított beton alap méretének 25 %-os csökkentésére bírta rá Fábiánt: "mert minek a földbe építeni, ami nem látszik." Következménye az ablaktengelyekben sorra jelentkező függőleges repedés lett, amit csak én figyeltem aggódva. Az épület évek múlva lassan megállapodott, de én ettől fogva nem bíztam a fél-osztrákban.

A disznósága a Prohászka templomnál még nagyobb volt.

A zsálzat lebontásakor látom, hogy a szépen növelt kazetta-mélysegeim helyett a legfelső, tehát legkisebb mélységgel, vagy inkább lapossággal készült el valamennyi, egy kicserélt terv alapján.

Fábián is megszeppent az eredmény láttán és a freskókon dolgozó Leszkovszky festőművésszel aranyos keretet festetett a lapos kazetták köré, hogy legalább láthatók legyenek.

De ez nem segített az akusztikán. Amint a szakértőül meghívott Möller Károly megállapította: az ellaposított plasztika hiányában "viszhangoságra csak akkor enyhülne, ha a hívőkkel telt lenne. De mert nem érthető a beszéd, a templom üres marad."

De a botránynak még nincs vége. Az 1980-as években a televízióban elképedve látom a saját rajzomat a templomról. És egy henevegő ember bemondja, hogy ő tervezte a betonkupolát. Tehát Stimfl nem az AST céggel, hanem egy ismeretlen olcsó Jánossal paktálva tette tönkre a tervemet.

E császármetszéssel ki és mennyit keresett vajjon?

Amikor a szőnyegbombázáskor kiégett az ácsszerkezet és a kupola összelapult, Kotsis prof-al megpróbálták meggyőzni Kéri apátplébánost: itt az alkalom a kupola helyesbített és a klasszicizmusnak megfelelő újra építésére. De tanácsunkat nem merete elfogadni, mert hívei emlékében és a levelező lapokon a régi állt. Előteremtette a pénzt és újra építtette a léggömböt.

A Magyar Építőművészet 1985. 6. számában Vámosy Ferenc politikus-pszichológus jellegű ismertetést közölt Fábián Gáspárról, magasröptű madártávlatból. E cikk jó és élvezetes, de az én 1929-33 évi közvetlen és alúlnézeti tapasztalataimmal nehezen egyeztethető, legalább is ezekben az években. Képekben mutatja be a székesfehérvári Petőfi iskola, a leánygimnázium, a budapesti Kaffka Margit leánygimnázium homlokzatait, mint Fábián műveit. Nem tudhatja, hogy ezeket egy Sprencz nevű, jó kezű, alkalmi "négere" tervezte!

BORY JENŐ

a komor gondolatok után üdüljünk fel, a város legeredetibb fiának, az okleveles építésznek, szobrásznak, a Képzőművészeti Főiskola tanárának, rektorának emlékére.

Először néhány kis anekdóta.

A Műegyetemen is a szobrászatot tanította. Egy gyermekfej minta után kellett agyagból megmintázni. Mari néni, a tanszék mindenese szokta a pénzes diákok feladatát befejezni. Én pénz híján magam küzködtem. Bory nem látta munkámon Mari néni bizonyára jól ismert kéznyomát, félrevont és hüvelykének néhány biztos mozdulatával szinte életre hívta a fejet és így szólt: "no most már megtanulta, hogyan kell gyereket csinálni?"

A romkerti ásatáskor oda biciklizett a szőlőhegyről. Fekete ruhája kidagadt zsebeiben elbámulóknak kihúzta a dinnyéket: "merthogy én dinnye meg házasság szakértő vagyok."

Egyszer a főnököm kiküldött a Bory-várba, hogy vegyem rá valami építési engedély rendezésére. Tenyéryni papírra húzott néhány vonalat, ezzel elintézt. De tőle megszokott vendégszeretettel, szivélyességgel végig vezetett mindenüvé. A nagy tereken össze-vissza zsúfolt alkotások között rábámultam egy nagy, kövér fejre, babérkoszorúval: ez Néró? "Ez Fröschi barátom volt, aki szobraimért téglát adott, de rossz volt a filozófiája, hogy a pulyka buta állat: egy kevés belőle, kettő meg sok."

Tovább menve egy épülő torony falára bukkantunk. Alighanem erre vonatkozott a tenyéryni papírom. Bory: "Felcségek azt mondta, elvállalja ha megépítem. De megmondtam: Cicelkém elvállalja, de én a tornyot megépítem."

Tehet elszánt művész ellen a hatóság?

Könnyebb e sokoldalú művészember remek humorát emlegetni, mint - ellentmondás nélkül - komolyan emlékezni.

Néhány mondat a Bory-várról az újságokban megjelent nyilatkozatokból:

Áron Nagy Lajos festőművész: "Ebben az eklektikus építményben egy sor szellemes építészeti ötlet van. Ha semmi más nem lett volna, csak szorgalmas munkás ember, akkor is tiszteletet érdemel."

Bardon Alfréd műegyetemi tanár: "A Bory-vár építészeti formákat és méreteket öltött szobrászati alkotás, amely önmagáért és nem a XX. század igényeinek kielégítésére létesült. . Bory idealista művészlélek, de kutató és kísérletező ember. Vára valóságos betonkísérleti állomás."

Bory Jenőné festőművész:

"A Bory-vár nem a "miért"-ek, hanem a művészetek és újszerű szerkezetek vára... Támfalak, kupolák, boltozatok, toronyvégek olyan alakot kaptak, amely a legkevesebb anyagból, a legcélszerűbben, mellék munkák nélkül valósítható meg."

Boldizsár Iván: "Ez a vár egy művészeti fintor."

Haáder István építész, diszpolgár a művészt a reneszánsz mesterekhez hasonlította.

Zágoni Erzsébet publicista:

"Bory egész életében monumentális feladatra vágyott. Ilyen megbízást kapott, de a világháborúban meghiusult, ezért csinált magának egy nagy feladatot... Tanítványai felteszik a kérdést, miért mostoha gyereke Székesfehérvárnak?"

Szárazon felsorolva a város közterein levő néhány alkotását:

A Püspök-kút a püspöki palota elé, a valódi kút fölé készült. Később a vasútállomás, majd a Piac-téri várfal elé helyezték át.

A "Huszár születése" a városi strandon gólyán lovagló gyerek.

Siremlék szobrok a temetőkben.

A Rákóczi-úti betonkupolás templom, amely 1907 óta, két világháború ellen, szigetelés nélkül és vízmentesen áll, a várban levő sok betonkupolával együtt.

1922 - 1932

E 10 év alatt, mint budapesti lakos csak családomat és a leánygimnázium, a nőnevelő és a Prohászka emléktemplom folyamatban levő építkezéseit látogatni jöttem haza. Az itthon történekről keveset mondhatok el.

Erre az évtizedre esik Zavaros polgármester és Vargha műszaki tanácsos nagyméretű aszfalt-útépítési akciója, amely eltüntette a macskaköves, rázós burkolatok nagy részét és amelynek minőségére a Március 15. utca méteres méretű járdaszegélyei figyelmeztetnek.

Sajnos a tehetséges de morfinista polgármester és az erőszakosan kapzsi műszaki vezető panama-botrányal fejezte be életét.

A szigorú kormánybiztosi vizsgálat és tisztogatás után, puritán, takarékos városi kormányzás lépett Dr. Csitáry Emil polgármester vezetésével.

1933. évben a vezetőség hívására városom szolgálatába álltam, így hitelesen beszámolhatok polgármesterem eredményes 10 évről, értékes városfejlesztéséről.

DR. CSITÁRY G. EMIL

a városi polgármesteri feladatkörének ellátására aligha lehetett volna megfelelőbbet választani.

Fiatal ujságíró korában huszáros csinnyel szerzett magának jó feleséget. A lányt egy táncmulatságon a nagy nyilvánosság előtt megcsókolta. Felesége gazdag családja biztos hátteret jelentett a többször kényes, politikus fellépésére.

A G. betű rác származását bizonyítja. Szerb vérmérsékletén azonban tökéletes fegyelemmel uralkodott. Ritka világos és gyors eszét talán mégis befolyásolta?

Nyulánk, majdhogy sovány, középmagasságú alakja, sohasem hangos, de világos beszéde nem volt imponáló. Tekintélyét éles esze teremtette meg.

Megválasztása előtt a város főjegyzőjeként belülről megismerte a hivatalokat, különösen a pénzügyi vonatkozásokat. Ennek polgármestersége alatt - városa javára - nagy hasznát vette. Csernay főszámvevő panaszkodott egyszer; "meghallgatja előterjesztésemet, javaslatomat, azután csendesen és nyugodtan fejemre olvassa a hibákat." Óriási fölény az innen-onnan hozott városvezetőkkel szemben: mire ők belejönének, már le is járt az idejük.

A Zavaros - Vargha bűnügy után előlről kellett felépíteni a városi közigazgatás hitelét, becsületét. Puritán jelleme, jogi és adminisztratív tudása, példaszerű de céltudatos takarékosága megbirkózott e nehézséggel is.

Például a műszaki tanácsosnak minden 20 pengőnél nagyobb anyag, vagy egyéb megrendelését a polgármesterrel kellett aláíratni. A pénzt a város előtt álló nagy feladatokra fogta meg.

A központi iktató könyvet minden nap végignézte, ha szabadságról visszajött, az összes iktatmányt és írva a jelzést; "VELEM."

Farkas polgármesterhelyettes aggódott a törékenynek látszó fizikumának túlterhelése miatt. Rábeszélte, hogy menjen Olaszországba üdülni. "Képzeld Emil már odaérkezése napján interurbán felhívott és mondta az utasításait. Javíthatatlan!"

Minden apróságra volt figyelme. Útmesterünk félt a találkozástól, mert csak előhúzott egy használt borítékot és erről sorolta az útburkolat kis hibáit is.

Csodálatos, hogy ilyen aprólékos, szinte kicsinyes dolgok mellett a főhatóságok uraival milyen ügyesen, néha hizelegve, néha fenyegetve intézte a nagy ügyeket is.

Példák: a tanácsulással megszavaztatott valamelyik beruházásra kezdő összeget, ezzel, meg telekadománnyal és hasonló ígérekkel meggyőzte a minisztert: e jószándékú várost erőteljesen kell segíteni.

Vagy a szén- és villany tőkésektől befolyásolva, az államtitkár meg akarta szüntetni a fehérvári villanytelepet. Csitáry vorte az asztalát: "én megélek a polgármesterség nélkül, de Őnt sajtó és pör útján kibuktatom!"

Működése idején épültekről később részletesen beszámolok. Itt hivatali munkatárjaival való kapcsolatát említeném. Jó modorával, világos okfejtésével maga mellé állította az osztályokat. Még fegyelmező

szót is alig hallottam tőle: nem volt rá szüksége.

Egy alkalommal reggel, végig kellett kísérnem a hivatali helyiségeken azzal a szesszel, hogy a festési vagy más hibákat megnézzük. A még álmos tisztviselők, főleg a szétterített újságot olvasták, tetten érve szó nélkül is röstelkedhettek.

A Tanáccsal - a Törvényhatósági Bizottsággal, ahogyan akkoriban nevezték - oly módon járt el, hogy minden nagyobb akció tervét, valamennyi fontosabb tagjával előzetesen megbeszélte és csak akkor tűzte a közgyűlés napirendjére, ha megszavazása biztos volt. Így ha a pótadók megszavazásánál, vagy hasonló tehertételt jelentő, ellenszenves ügyre került sor.

Segítségére szolgált, hogy működése közben nem választottak új tanácsot, sőt a kezdeti létszám mindinkább fogyott és az már jó ismerősnek számított.

Csitáry polgármestersége idején az idegenből hozott régi tanácsi szervezet megszűnt. Helyette a polgármester egyedül állt a városi igazgatás élén, a polgárságnak a közgyűlésen megnyilvánuló irányítása mellett. Ez a rend a polgármester egyszemélyes felelősségét növeli, de hatásosabbá is teszi. Felügyeleti szerve a belügyminisztérium, a főispán útján. A vármegyei igazgatásból a törvényhatósági jogú város teljesen független vált, a megye nem gyámkodhatott felette.

Ilyen körülmények között a polgármesternek szakképzett tisztviselőnek kellett lenni, aki jobban ért a városa minden ügyéhez, mint a közgyűlés egyes tagjai. Így a polgármesternek tekintélyben, szakképzettségben nemcsak a közigazgatás, hanem az egész város vezetőjének kellett lenni.

10 évi polgármestersége után, mint Fehérvár első, sajnos utolsó főispánja, tovább gondozta városát a II. világháború kitöréséig, amelynek pusztításai a szép, tiszta, rendben tartott, idegenforgalmi vezetesség-képpen ismert Székesfehérvárt meggyalázta.

A VÁROSI MÉRNÖKI HIVATAL

Az eredményes, teremtő polgármesteri tevékenységnek fő segítője a jól működő és hivatali kötelességén felül produkáló mérnöki hivatala volt.

Munkaköre a város bel és külterületi útjainak, a városi épületeknek

építése, fenntartása, az építési engedélyek, kitűzések, telekösztsések, naprakész térkép kezelés, versenytárgyalások, mindezekkel kapcsolatos adminisztráció zökkenő mentes ellátása mellett az elhatározott városrendezési, parcellázási, út és közmű építési terveinek, az új épületek, berendezések terveinek költségvetéseinek, művezetésének és elszámolásának elvégzése volt.

Ezt a szerteágazó feladat tömeget csak jól szervezett, szakképzett és lelkes gárdával lehetett igényesen és kifogástalanul el látni.

Polgármesterünknel többször szóvá tették a mérnöki hivatalának túltengő, nagyravágyó, zabolátlan tervezéseit. Válasza ez volt: "ez a feladatuk ~~a mérnökfeladat~~. Javasolnak, terveznek, de én mondom meg, mit lehet!"

A hivatalvezető Schmidl Ferenc műszaki tanácsos, feladataért lelkesedő, intelligens, jó izlésű építészmérnök, a szakbarbárságtól kevésbé fertőzött műszakiakból azaz 3 építészből álló magot, térképésszel, útmesterrel, és egy felülmulthatatlan, megbízható, sokat tapasztalt adminisztrátorral kerekítette ki.

Engem azért szervezett be, hogy magán kivitelezőknél, tervezőknél szerzett gyakorlatom, a törekvései számára legfőbb feladatot, a tervezést és építésvezetést garantálja.

Építész volt természetesen az építési engedélyekkel kapcsolatos előadó. De építész volt az utépitésekkel kapcsolatos ügyintéző is. Furcsán hangzik, de építészt keresték fel országos aszfaltút építő vállalatok, tapasztalatait és receptjeit kérték.

A hivatalos munkaidő 8-14. óra volt. Hazamentünk, ebédeltünk, pihentünk és 16 óra körül megint bent voltunk, sokszor késő estig. Csak úgy szerelemből, bármi ellenszolgáltatás nélkül.

A lakosság látta: a polgármester és a mérnöki hivatal szobái világosak a legtovább.

A főbb munkáinkról majd külön-külön szólok, itt még magáról a hivatalról és berendezéséről.

A mérnöki hivatal az akkori szép város tükre volt, akárcsak a mai: a zürzavaros városképé.

Az újjáépítés során meghosszabbított Zichy-ház második emeletén bővült a mérnöki hivatal is. Az akkoriban fellendülő magán építkezés indokoltá tte az új építési anyagok izléses propagandáját. A felhívott nagy cégek szívesen küldték árúik minta példányát, csak jól kellett elrendezni ezeket.

A bejárati folyosón padló és falburkoló anyagok és egy virágtartó kerámia mű. A központi nagy teremben többszínű gumi padló, az oldalfalon színes üveglap és nemes vakolat mintasor. A teremben szerényen meghúzódozó kis kokszkazán az etage fűtés propagálására.

Szemben az egész üvegfal különböző mintázatú üvegekkel, vezet az építési engedélyeket intéző szobába, amely 2 árnyalatú parketta kockákkal burkolt.

A főmérnöki sarokszoba fehér falaival a Schmidl által tervezett bútorok barnafával és a textilek jól választott színeivel, különleges lámpáival akkor is meglepte a belépőt, ha Koos és Ibl szobáit nem vette még észre.

A következő kisebb szobában linoleum padló, a továbbiban pedig parafa parkett csillapította a lépéseket. E szoba egyik fala anyag szemle volt.

A mai oldalszekrényes úgynevezett "iroda asztalokat" nem tűrtük meg, mert csúf voltukon kívül, károsnak tartottuk az iratok és a tiszórai maradványok eldugására szolgáló fiókokat: az akta legyen elintézve!

Egyes bútorok, csakúgy mint a többi osztályvezető számára tervezett berendezés, ma is megvan, de szétszórva és egyébbel keverve, úgy, hogy az efféle meglepett felkiáltásokra nem hangolnak:

"Élmény szerű"

"Europeer"

az alábbi egy elismerően bólogató idegen professzortól hallottam, gondolom a "balkáni" fogalomképzettel szemben.

Ebben az általunk teremtett esztétikus környezetben élve, természetesen volt, hogy időnként, erőnk nem kimélve az egész városra kiterjesztettük gondoskodásunkat.

Hivatalvezetőmnek a polgármesterrel szemben csak egy panasza volt, hogy "terveket mindenkivel megbeszéli mielőtt elfogadná azokat." Türelmetlen ambíció hajtotta őt is, mintha érezte volna e lendületre engedélyezett időszak rövidegét és a csúf vég közelségét.

Végezetül: ami legjobban hiányzik a mai Műszaki Osztályból: a költségvetési gazdálkodásba tartozó, házilagos ipari műhelyek, kőműves, ács, asztalos, lakatos, bádogos, kovács, festő műhely és a precíz rendben tartott raktáraik. A nyugdíjas állásukat megbecsülő, megbízható csoportvezetők - vagy inkább csak előmunkások - naponta jelentkeztek nálam az utasításokért és haladéktalanul, adminisztráció nélkül, végrehajtották.

Igy vált lehetségessé a város minden intézményének kifogástalan és állandó karbantartása, addig, amíg a Városmajorban levő műhelyeinket a FM Tatarozó Vállalatnak adta az államosítási örület. Így az állam adóztatható vállalatra tett szert, de a város elveszítette gondozó szervét.

A VÁROSHÁZA KIÉPÍTÉSE

1936 - 1937.

Felvázolom a bővítése, felújítása előtti állapotot.

A városháza két fő részből állott, amelyeket a kis VÁROSHÁZ-UTCA osztott meg.

A nyugat felőli rész volt a régi városháza. Egyemeletes épülettel a tér és a Szt. István /ma Arany János/ utca felé a kétemeletes otromba, lapos-tetős szárnyal a Szt. Anna kápolnához simulva. A Városház utca felé földszintes melléképület zárta be a négyszögű udvart.

A kelet felőli rész a Városház utca sarkán állott egyemeletes, úgynevezett Bierbauer házzal kezdődött, földszintjén üzletekkel, emeletén hivattal, amelyet a régi városháza emeletével - a maihoz hasonló - hid kötött össze.

Mögötte a Városház utcából nyílóan földszintes épületekben kis hivatal, majd az utcai nőket vizsgáló orvosi rendelő, a templom felőli végén a Vegyvizsgáló Állomás, a hajdani Ormai kocsmá csatlakozott a Zichy-ház tűfalához. Ez előtt állott az egyemeletes Szigethy üzletház - császári és királyi üzleti szállító a fekete elefánthoz -. Ennek a valódi középkori, dimbes-dombos egyvelegnek fő épülete a Zichy-ház

volt, a Kossuth utcai fő fronton, befejezett szépségben, a Városház tér felé beforduló végén, 3 tengelyes szép, de keskeny homlokzattal, végül a Bierbauer ház fölé magasodó csupasz tűzfalal. Földszintjén üzletek - vegyeskereskedés, fényképész, bőrkereskedő - két felső szintjén városházi hivatalokkal, amelyek fő bejárata a Kossuth utcai kapualj volt. Természetesen portás nélkül, a patriarkális világban nem volt fogadó nap, minden polgár jöhetett mehetett ki, be a hivatali órák alatt.

A Zichy-ház udvarát a kapubejárattal szemben egyemeletes, külön lépcsőházas keskeny traktus zárta a házmester lakással.

Ebben a már szűkös, toldott, foldott vegyes házcsoporthoz a városvezetőség rendet akart teremteni, a szükségleteket kielégítő egységes városházával.

Eszes és a közvéleményre figyelő polgármesterünk műegyetemi professzor felkérését határozta el, akinek tekintélye van, kizár minden vitát.

Összeültünk mi négy építészek és dr. Kotsis Iván építész tanárra szavaztunk, mert az öregebb és bizonyos stílusokba bedolgozott tanártársaival szemben az újabb irányzatok híve volt és disszertációját építészetünk legkedvesebb korszakából, az olasz reneszánszból készíttette, amelynek nyugodt hangulatából valamit őriz ez a régi város.

Valamennyien jól jártunk!

Ő megszerette a találékonyságát és stílszerűen alkalmazkodó képességét ugyancsak próbára tevő feladatát, ezen keresztül a senki építész által még ki nem sajátított, le nem foglalt városunkat.

Mi pedig fáradságot nem ismerő, minden jó célért lelkesedő, önzetlenségét, amellyel - megbízásától függetlenül - igyekezett városunkat szépre hangolni, minket jó tanácsokkal segíteni.

Fő elgondolásai: a Városház utcának beolvasztása a városháza épületébe, az ott éktelenkedő építmények elbontása, a Zichy-ház mindkét tűzfalás végének meghosszabbítása és udvarainak a nagytanácstermi szárnyalattal történő bezárása. A régi egyemeletes városháza Szt. Anna kápolna felőli végének szanálása, a festői Kálmáncsai terecske megalkotása.

A régi városháza udvarába épített új, földszintes iroda szárny is a bővítést szolgálta, feltűnés nélkül!

E munka áldozatául lebontott u.n. Bierbauer ház szép erkélyét és szobros fülkáját az új részekbe illesztette. Mindenütt vigyázott a műemlék jelleg megtartására. Az épületek külseje és belső kialakítása harmonikus, az új részek szerényen alkalmazkodtak a meglévőkhöz.

A belsőben nagyvonalú az emeleti fő folyosó a nagy tanácsteremmel, ebben Ohmann szobraival, Kontuly faliképével. A székek világos szürke kecskebőr bevonattal, a famennyezet egészen világos színeivel nem volt oly komor, mint a mai. Így nem is volt szükség a csúf mennyezeti lámpákra.

A polgármesteri szobák és a kis tanácsterem új berendezése szintén Schmidl terveivel készült.

Pikáns feladat volt a polgármesteri hivatal zavartalan működtetésének biztosítása az átépítés ideje alatt, mert a sarokszoba feletti csapos fafödémét felülről kellett felfogni, föléje vasbeton födémét szerkeszteni. A polgármesteri dolgozó szoba famennyezetének repedését pedig a 4 fal között kifeszített vászon tüntette el. Ugyanakkor az épület Kossuth utcai alapjait aláfalazással megerősítették.

A műemlék belső hangulatát a régi városház épület első emeletének a térre néző szobája szolgálta, különféle tükrös, vagy faragott, patinás színű fagerendás mennyezeteivel.

Ezt a műemlék belsőt ma a házasságkötő terem számára tákolta "modern" műfény világítású helyiségek foglalják el. Érthetetlen, hogy miért nem helyezték ki ezt az anyakönyvi hivatalt az amúgy sem elég bő városházából valahová, például a Szabadság tér 7. sz. nagystilű épületbe, hiszen a házasságkötő teremnek alig kell kapcsolat a többi hivatallal? Ez elveszített szoba sorra pedig itt bent lenne szükség.

A legnagyobb városképi változás a nagytemplom mögött és mellett jött létre. A lebontott Szigethy-ház, a földszintes házsorok helyén ^{Dr. KOTSIS} Dr. Kotsis Iván kétemeletesen befordította a Zichy házat, annak homlokzatához és a változatos terep szintekhez igazodva, terep lépcsőkkel, a régi városházához boltozatos emeleti átjáróval.

Ezzel a templom hátfalán előbb készült Pásztor János szobrászművész által alkotott hősi-émlék szobornü és benne az altemplomhoz vezető ajtó és keretezése érvényesül a Kossuth utca felől.

Az így kialakult intim terecske a keskeny Kossuth utcával mediterrán hangulatú része lett.

Útőiratként:

Két gondomat irnám ide, ami a mű befejezése óta nem hagy békében.

A fontossabbik szerkezeti probléma. A kiépítés ideje alatt a hivatalnak működni kellett, csak a legszükségesebb mértékben lehetett egy-egy helyiség csoportot kiüríteni és az építőknak átadni. Egységes, átfogó statikai vizsgálatokra nem volt lehetőség. Az egyes fafödémek kicserélése vasbetonra, nem eléggé következetesen történt meg. Lehet, hogy ezek még hosszú évekig szolgálnak, de esetleg váratlan bajt is okozhatnak.

Ez aggodalmamat már csak a következő generációnak mondhatom el: tudjanak róla és tegyenek, ha módjukban áll!

A másik kisebb problémám: igaza volt-e a tervezőnek, amikor az egész épületcsoportot egyszínű zöldre festette? Az akkoriban megjelent szintartó festékanyag lehetővé tette az eddig teljesen szokatlan rezeda-zöld alkalmazását. Ez megoldotta a különböző épületrészek egységszerű foglалását, sőt újság voltával divatot is hozott, mert a püspöki palotát is zöldre festették ezidőben.

Mind gyakrabban megjelenik lelki szemeim előtt az eredeti állapot: az öregedő városháza mély és erőteljes sárgája és a filigrán tagozatú Zichy-ház világos ezüstszürkéje és hallom bölcs művész-tanáromat:

"Ez egy tenyeres-talpas polgár.

Emez egy finom, kényes úr..."

E markáns különbséget az egyszínű elmossa, sőt a legújabb két színárnyalatú gyenge zöldek a barokk homlokzatot elfinomították, a finom csopót pedig eldurvították. Ez már műhiba!

A mindenáron több színre festés mániája már a látogatókat is bosszantja:

"Drei Maderl Haus"

volt egyik találó kritika a csicsás házakról.

Találó gúny a szentimentális operettre utalás.

Végezetül idézem az 1951. évi MUEMLEKI VIZSGÁLAT sorait:

"A Kotsis Iván tervei szerint készült átépítés a régi értékek megóvása és konzerválása mellett olyan városképi egységet teremtett,

amelynek változatlan fenntartása elsőrendű városi és műemlékvédelmi érdek. Feltétlenül fenntartandó."

A VÁROSHÁZA KÖRNYEKE

Számomra a Városháza Fehérvár központja, mert közigazgatási főépülete és mert benne 26 éven át működtem. Mérnöki Hivatalának keze minden környező tevékenységben benne volt, ezért úgy gondolom, hogy a már tárgyalt Kossuth utcai térről elindulva az óramutató járásával egyezően mondom el emlékeimet a soron következő építményekről.

KOSSUTH UTCA 3. sz. egyemeletes épület földszintjét még a városháza kiépítése előtt formáltuk, úgy, hogy a Gézafejedelem térre felvezető lépcső előtti sarkát arkádosítottuk és üzletportáljait egységesítettük. Remélem a Bástya-presszó által elfoglalt arkádót újra visszaállítják most.

A SZT. ANNA KÁPOLNA Möller István műegyetemi tanár szakavatott restaurálásával jött rendbe 1934-ben. Lebontatta az idétlen műgót előépítményét, amellyel eltakarták és megrongálták a kápolna egykor gazdag bejárati-kapú keretezését. Fa szerszámokkal óvatosan megtisztították a boltozat hálózatának köveit. A munkák közben foglalkoztatta a barokk időben készült körablak helyett valószínű csúcsíves ablak terve, de erre támpontot csak a restaurálás utáni padló-sírfeltárás juttatta volna, amikor a koporsók mellé bedobott kőfaragványok igazolta őt. Így a kápolna barokk teteje és huszártornya megmaradt, egyetlen és középkori épületünkön.

A SZÉKESEGYHÁZ restaurálása már nem volt szerencsés, mert betegeskedő apja helyett, fia Möller Károly kezébe került, akit inkább a műszaki problémák, mint a középkori dolgok érdekeltek. Az 1935-37. között polgármesteri rendelettel bezárt, veszélyessé vált templomban újra készült a főoltár előtti - azaz az altemplom feletti boltozat sor, megjavították az igen széles templomhajó feletti boltozatokat, ezek mennyezeti szellőzését, az énekkarzat fölé külső vasbeton esővédőt tetőt készítettek, helyesen. Ezzel szemben lebontatta a tornyokat erősítő támpilléreket, mert csak utólag jött rá, hogy a tornyok a XV. századi Szt. Jakab templomé és a barokk csak külső téglafal köpennyel öltöztette fel azokat.

A templom belsőben feltárást nem végeztek, így nem tudjuk, hogy

a középkori templomban két oszlopsor három hajó boltozatait tarthatta-e, vagy a nagy fesztávot fából ácsolt tetőzet fedte-e?

Ma csak 4 gótikus ablak mutatja a tornyok eredetét.

A SZT. ISTVÁN, ma ARANY JÁNOS utca, főleg ennek a székesegyház előtti tere a városunk legősibb magja, ahol Géza fejedelem erődítést és templomot építtetett. Az utóbbinak 4 karéjos alaprajza a vár közepén látható lenne, ha az autósorda el nem takarná. Remélem, még egy parkolni tilos táblája lesz a Tanácsnak!

Az utca házsorának homlokzatait a pallér-szecesszió idején rára-kott vakolat csúfságától Kotsis és Széchenyi építészek igyekeztek megszabadítani. Az 5. sz. háznak Kotsis új homlokzatot tervezett, az úgynevezett Búdenz-házat szegény tulajdonosai helyett a város közköltsegen restaurálta.

A LISZT FERENC u. 11. KULTURHÁZ, eredetileg Szögyén-Marich palota késő barokk épülete, főleg pedig udvarában a századforduló idején beépített István terem és tartozékai a legtöbb gondot és költséget okozták a II. világháború előttől mind a mai napig.

A XVIII. századi családi palotát késői használói mindenféle más célra akarták használni: építették, toldották, fúrták, faragták, a sűrűn változó igények és célok szerint.

Az utcai egyemeletes műemlék épület 200 éves emeleti csaposfödém gerendáit felfüggesztésekkel kellett megerősíteni. A válaszfalakat az emeleten csakúgy mint a földszinten ide-oda rakták, alakították. A feltehetően tágas - valószínűleg egyenes - lépcsőt nem sikerült rekonstruálni. A mai szűkös lépcsőket kinlódva terveztem be.

Az ADY-TEREM szárny eredetileg földszintes, boltozatos volt. A terem Szt. Imre-terem korában az utcai szárny padlójával egy szintben volt, később az István terem padlósíntjére emelték, új fafödém rászerkesztésével és a lépcső áthelyezésével.

Az ISTVÁN-TEREM, a hátsó traktusban volt gazdasági helyiségsor, boltozatos földszintjére épült rá. Fő bejáró ajtajával szemben ajtólapnyi fehér márvány tábla arany betűi sorolják fel a kegyes adományozókat, akiknek művén nem volt áldás, mert silány iparosokkal építtettek.

Először: a méteres régi falak külső szélére terheltek az új nagyterem falait. Ezzel a boltozatok által amúgyis kifelé nyomott falakat bizonytalanná tették. Lassan, de biztosan tágultak és a boltozatok nyiladoztak.

Másodszor: a nagyterem fölé gipsz rabc boltozatot úgy építettek, hogy a felfüggesztő vasrács sorozat gyenge szerkezete szintén lassan, de biztosan rokkant, deformálódott. Szinte csodálatos módon a rabc boltozat már önmagát hordta, az oldalfalak közé feszülve, ezeket széjjel feszítve.

Harmadszor: a régi alap falakat nem vizsgálták, erősítették meg. A FM. Tervező Iroda által készült ismételt felépítmény biztosítások végén az alapozás cölöpös megerősítését is el kellett végezni.

Negyedszer: a diszudvart körítő falak stílus keveréke a barokk, az új klasszikus és a szecessziós stílusformáknak. Szelidítő célzatú terveimet a Műemléki Igazgatóság mereven ellenezte azzal az indokolással, hogy "ilyent soha sem fognak építeni." Hát ezt remélem is!

A SZABADSÁGHARCOS - UT FELŐLI KERT sem volt szerencsésebb. A Megyei Tanács kultúrosai elvetették a Bartók Béla térre készült tervemet és kieroszakolták a kertbe építendő szabadtéri színpadot. A százados faállományt kiirtották, a vízszintes talajt lejtősre töltötték, a színpadot megépítették. Mindezek után néhány kísérlet után leépítették, mert az utcák és a gyár zaja mindent elrontott.

E nyomor lista után is remélem, hogy a most illetékesek rendbe tudják hozni a Művelődési Házat és környékét és, hogy jómagam még egyszer láthatom épen és egészségesen sok hiába való közködszem színterét!

A TÖRÖK UDVAR a Jókai utcában tanulságos példa "a több gazda" egyszerű mondásra. A renoválást tervező építész formás kis tetőt rajzolt a török-stalaktit-kupolácska fölé. A múzeum megásatta a középkori alapfalakat, de ezzel elvonult a helyszínről. Az I.K.V. nem vállalta át a védelmet. Így az egyedüli kis kupola tönkre ment, elázott, lefagyott. Már csak a Török-udvar cégére szégyenkezik csekélyke maradványai felett.

MŰEMLEK ÉPÜLET A JUKAI - A ZALKA MÁTE - JUHASZ GYULA UTCÁK
ÉS A SZABADSÁG TÉR KÖZÖTT.

Ez a XVIII. századi egyemeletes, barokk - rokokó homlokzatú
épülettömb a város régi tulajdona: mindent beletömött, amire másutt
nem volt hely.

Volt benne fiú reáliskola, leánygimnázium, elemi iskola, főispáni
hivatal, Tervező Iroda, üzletsor, orvosi rendelő, plebánia.

Ma: Zeneiskola, zenei általános iskola, Tanácsai hivatal, ügyvédi
munkaközösség, nővértképző és lakások.

Ez a régi ház elbirta a folytonos alakítást, de nagyon ritka ro-
kokó homlokzata már nem tűri a teljes elhanyagoltságot. Azonnali gon-
dos homlokzat felújítást kíván - a városunkba látogató jóízű idege-
nekkel összhangban.

Hagyják abba a költséges kutatási, belső újjáépítési terveket,
amire nincs sem pénz, sem lehetőség a zsúfolt felhasználás miatt.

De végeztessék el haladéktalanul az értékes homlokzatok megmenté-
sét. Mert ennek nincs akadálya!

FERENCRENDI TEMPLOM falában levő bronz emléktábla arról tudósít,
hogy e helyen állott a királyi szállásház. Ebben a múzeumosok kételked-
nek, de engem zavar egy tervrajz, amit a háborús időkben láttam a vá-
rosi levéltárban és amely a templom építésére pályázó egyik mester alap-
rajzán a belső - tehát a Szabadság tértől távolabbi - pillérsorát ső-
tét szürkére színezett maggal és pirosra színezett külső burokkal ábrá-
zolta. Bizonyosság, hogy a templom pillérei az ott állott fal tömbökhöz
igazodtak, ezeket fel kellett használni az építéskor.

Mégis állott ott egy templom léptékű épület?

AZ ORSZÁGALMA emlékmű helyén a régi kút fölé épített Bory Jenő fé-
le "Püspök-kút" szoborművet e valódi műemlék környezetben nem illőnek
vélték és helyébe Ohmann Béla szobrász az Országalma emléket készítette.
Ezzel sok bajom volt.

A felszabadulás után kocka alakú fadobozba rejtették, amelynek
oldalaira harci jeleneteket festettek.

A baj akkor keletkezett, amikor a kockákat elbontották és a "mul-
tat eltörölni" vágyó alispán utasította az Államépítészeti Hivatalt az
emlék elirtására. Persze Cser főmérnök kartársam rögtön telefonált és

én jó kőfaragó-kőműves embereimmel szétbontattam és a Városmajor ga-
zos kertjében rejtettem el darabjait.

Az alispánt elküldték munkásnak a SZIM-be és nálam szökőkutat
rendeltek meg,

Hát visszarakták a vörösmárvány tömböket a kereszt nélkül és a
Vizmű átfurta a gömböt, tetején vizsugár diszelgett. A baj csak ott volt,
hogy a változó víznyomás miatt, hol csak csepegett, hol a térvilágító
magas lámpáig lövellt. Ahány alkalomból észrevettem a bajt, leszalad-
tam két emeletet és a csapot igazítottam.

Végül a szökőkútról is lemondtak. Ma eredeti, megtisztított álla-
potban fényképészek célpontja.

A CENTRUM ÁRUHÁZ eredetileg a Deák textiltolt korában, fene cif-
ra, recessziós, vevőt csalogató építmény volt, falain színes kerámia
bigyókkal, rézlemez rajzolatokkal, a tetejében hatalmas üveg kupolá-
val. És mindez a püspöki palota és a Zichy ház műemlékei között!

Legalább 4 építésről tudok, akik semlegesíteni próbálták ezt az
ide nem illő építményt. Kotsis lebontatta az üvegkupolát. Ezt a ker-
tészeti pálmaháznak állíttatta fel, Schmidl a bejárat előtti oszloppal,
kis árkáddal véglegesítette. Én a háborús pusztítás után belsőt tettem
használhatóvá.

A ROMKERT 1935-38 évi legutolsó, azaz ötödik feltárása előtti
környezete:

A Rákóczi út ekkor még a Városház-térnél kezdődött. Északi olda-
lát a püspökség kertjétől magas téglafal határolta, amely előtt a bérko-
csik, fiakkerek álldogáltak egy húzós kút körül.

A kerítés végénél volt az egyemeletes Eisenbart-ház és kertje,
a mai örökzöld loo éves tuja fákkal. Innen tovább észak felé még be-
építetlen kertek sorakoztak a várfal előtti mélyebb szinten.

A Rákóczi út kezdetének a püspökséggel szembeni oldalán - a mai
Centrum Áruház után - bank épület, a fából épült "Vigözvegy" vendéglő.
A Bank, /ma Táncsics utca/ után Tóth fényképész egyemeletes és tető mű-
termes lakóháza, majd Koronczay doktor ma is álló bérháza és az izrae-
lita szeretetház egyemeletes épülete állott.

A kultuszminiszter kapavágásával megkezdődött a nagy reményekkel
induló munka, amely első királyunk bazilikájának és a történelmi adatok

szerint 15 királyunk sirjának feltárását remélte a közlekedő 1938.-as ünnepi évfordulóig.

A püspökség kerítésének és az Eisenbart háznak lebontása után a Műemlékek Országos Bizottsága, Dr. Lux Kálmán vezetésével és tervezésével megkezdődött a 3 éves munka, megépült a román izlésű nyitott, árkádos kőmúzeum.

A sorozatos sirrablások és a négyszeri amatőr kutatás után az eredmény inkább csak a Bazilika, a Mátyás királyi és kisebb sirkápolnák alapjainak tisztázása, 92 sír, 121 csontváz feltárása sikerült, de királysírokra már nem találtak.

A már előbb megtalált III. Béla és neje vörösmárvány koporsóit a Székesegyház altemplomában helyezték el.

A 71 m hosszú 35 m széles Bazilika alapfalai mellett a szépen berendezett kőtár és első királyunk 1803-ban megtalált kőszarkofágja fölé emelt kápolna bővülte el a látogatókat, Aba Novák Vilmos festőművész freskóival és Árkayné Sztékli Lili művészi ólomüveg ablakával.

A nagy ünnepek fénye elmúlt, a háború elpusztította az üvegfestményt, a freskókat, az izraelita szeretetházat, a fényképész házat. A múzeum /Kr. A/ soha nem volt dombot hordatott a Bazilika szentélye mögé és elrontotta a Mátyás-sirkápolna érthetőbb megjelenését.

Az építészilleg minőségi, de komor sötétszürke, súlyos tömegű Állami Biztosító bérház vasbeton kiváltó gerendázata alatt a sirkápolnák parányinak, elnyomottnak látszanak.

A szeretetház helyén plakátokkal hivalkodó falkeletés sem növeli a Romkert ünnepi hatását.

Hangulatos és megkapó viszont a Várfal-park felőli nézet a helyre állított városkapuval szépen összehangolt régi várfallal, elején Wattay várkapitány, a végén Prohászka püspök emlékművével, rendezett kertjével, hangulatos világításával.

Az emlékmű alapozásánál kiderült, hogy a kert talaja a várások vízfolyása által feltöltődött 4 m vastag hordalék. A várfal tehát ilyen mélyen tart. Felmerült a gondolat: a várfal beugró szakaszán emeljünk ki egy széles árkot, amelynek fenekén a talajviz tükröztetné a felmagasodott várfalat. Ennek az ároknak és vizének tisztántartását azonban senki sem vállalta, a terv elhalt.

A BARTÓK BÉLA TER MEGSZÜLETÉSE.

A GIMNÁZIUM cím alatt említettem a Cisztercita Rend által építtetett új gimnázium, ma József Attila nevet viselő épületét. Megvalósítását városrendészeti terv végrehajtása előzte meg.

A Rend és a Város összeműködésével a Jókai és Zalka Máté utcák közötti avult, óvárosiasan tömött földszintes háztömb - amelyben a régi múzeum is elfért - elbontását határozták el.

Ennek a négyszög alakú térnek keleti oldalát a régi gimnázium, nyugati oldalát az épülő új gimnázium, északi oldalát egyemeletes ház, déli oldalát az Aba Novák Vilmos falkép sorozat bemutatását is lehetővé tevő kulturház megépítése keretezte volna.

E nagy mű anyagi fedezetéről nagy részében a Rend gondoskodott, amelynek birtokán a nagyhirű Hagyó Kovács kormányzó-rendtárs mintagazdaságot és jövedelmezőséget teremtett. Ez a szerzetes az ősi mult Cisztercita hagyományainak folytatója volt: a gazdálkodás korszerű módozataira mutatott példát.

A kisebb költségrésről a Város, az állami kincstár gondoskodott, ebből épült a kulturház.

A Város áthelyezte a Jókai utcai kisdudóvót és területét a gimnázium javára le a Szabadságharcos útig terjedő iskolaudvarral.

Elsőnek az iskola épült, két kezdeti zökkenő után. A műszaki tanácsosnak nem tetszett a homlokzat, helyette a polgármesternek kellett aláírni az építési engedélyt a Rend kedvéért. Sávolgy statikus tervező mérnöknek /az Erzsébet-híd fő tervezőjének/ nem tetszett az alaptalaj. Kijelentette: "Székesfehérváron nem lehet építeni." Válaszom: ezt Géza fejedelemben kellett volna megmondani.

Rábeszéltem, hogy a fő épületet a kis dombvonulaton, régi módú sávalapozással építsék, a mélyebben fekvő udvarba tervezett épületrészeket, tornatermet ám tervezze az általa egyedül üdvözítő mélyalapozással. Az eredmény: a főépület remekül állt, az udvari részek bizony keletlenül mozogtak.

A KULTURHÁZ születése nem ment simán. A párizsi világkiállítás arany díjat nyer, a "Francia - Magyar kulturális kapcsolatok" című, Aba Novák Vilmos hatalmas képsorát bemutatandó, először - a párizsi egyszerű építményel terveztem meg. Schmidl Ferenc többre vágyott és Kotsis Iván konzultációjával könyvtárt, képtárt és a 8 m magas képsor

elhelyezésére is alkalmas, bő előterekkel, színpaddal, felszerelt nagyméretű kultúrház megépítésének lehetőségét ügyeskedte össze.

Majdnem készen voltunk amikor a háború megakadályozta a befejezését, a térelválasztó nagy üvegajtók, a padlók beépítését. Az épület elé tervezett lapos vízmedencét a légmentes víztároló mélységűre kellett alakítani és a még fennálló bontásokat a légó műszaki alakulat gyakorló terévé tenni.

A nagyteremben nem készült már el az oldalfüggönyözés, amelynek feladata lett volna az Aba-Novák festménysor takarása valamely más célú kiállítás esetén. A képtáblákat a könyvtár repositóriumába - mint legbiztosabb épületrészébe tároltuk, egyéb fontosnak ítélt tárgyakkal együtt.

A háborús károk helyreállítása után a "személyi kultusz" idején több politikai gyűlésre és néhány koncertre felhasználták, és két alkalommal az Aba-Novák művet is kiállították, majd - valamely más háttér alapján - újból leszerelték. Végül a Múzeum raktárába került a mű, amelynek láttán PICASSO így kiáltott fel: ki ez a vad zseni?

Az Aba-Novák Vilmos falképek szomorú sorsáról még egyszer szólok. Művészünet Európában egyedül álló falkép festési képességére a párizsi világkiállítás után felfigyeltek. Itt dolgozása idején egy svájci felkérés foglalkoztatta, de a sok hazai megbízás mellett ezt nem vállalta el. Rosszul tette, mert a Svájcot járó turistáink ott csodálhatnák meg a bizonyára épségben maradó művet.

A romkerti nyitott mauzóleumban az al secco technikát az időjárás szélsőségei, fagy, nedvesség, napsütés tönkre tette. Egyideig foglalkoztak a megjavításával, de a végén lemondtak.

A Városháza első emeleti folyosóján az 1938. évi fehérvári országgyűlés falfestményét nem az időjárás, hanem a politika semmisítette meg. A falfelületet vászonnal befedtettem - csakúgy, mint Kontuly tanácsstermi falképét - mert a "multat eltörölni" állásponttól féltettem és megmenteni próbáltam egy szelidebb kor számára.

Itt megint egy alispán avatkozott bele: saját körmeivel vakargatta a vászon takarást, míg a kép elő nem jött. Hát ezt is lemeszelték. Kontuly Aranybulla falképe azért menekült meg, mert oda nem tudott felmászni az alispán?

Szerencsésebb volt a kultúrház erkélyét borító mozaik, mert ebből a Horthy fejét kicserélték. Milyen egyszerű!

Visszatérve a kultúrházunkhoz mi a helyzet ma?

A Liszt Ferenc utcai nagy kultúrház együttes birtokába jutva nem volt igény a Bartók Béla térre. A Múzeum Csók István Képtár címén a nagytermet használja alkalmi kiállításokra. A Vörösmarty Mihály megyei Könyvtár az épület többi helyiségét használja.

Az első emeleten egy 8 m magas és 4 m széles, hosszú folyosóból már az 1970-es években olyan, szerkezetileg ravasz, jól használható és barátságos hatású három szintes könyvkölcsönzőt tudtam kialakítani, amit változatlanul örömmel látok viszont minden könyv-kölcsönzőskor.

A kiállító termen kell ide futni, azaz a könyvért menő látja a kiállítást is - ahová különben nem fáradna be.

Volt egy másik dédelgetett tervem is a térrel: szabad téri színházat kialakítani benne. Adottságai kitűnőek voltak. A tér északi oldalán rommá lett az egyemeletes ház: ennek a helyében lett volna a fedett tetejű, minden fénytechnikát adó nagy színpad, előtte mélyített zenekari árok és a kultúrház felé emelkedő nézőtér. A kultúrház árkádjai alatt a páholyok. Minden tárolási, személyzet elhelyezési célra ott a 2 iskolaépület, közülük a régi céltalanul.

Tervem sokáig diszelgett a polgármesteri szobában, mindenki megállapította a Bartók-téri énekkar versenyekből a remek akusztikát, de nem tett semmit. A Művelődési Osztály rögeszméje volt, az István terem mögött színpad megépítése. Amikorra ezzel végleg megbukott, már beépítették a romépület helyét Széchenyi Gyula finom ízlésű, odailleső egyemeletes bérházával: ezzel végleg lehetetlenné tették a tervem megvalósítását. Kapkodtak később az illetékesek. A Spánitz Tibor féle kinosan kikényszerített új terv próbálta megfordítani a nézőteret: a vízmedence fölé ácsoltattak színpadot, eléje oszlopokra szerelt reflektorokat tettek, de az egész erőszakolt ügy életképtelen és abszurd volt. Néhány év múlva elbontották és a vízmedencét földdel töltötték meg.

A BÉKE TÉR A VASÚTÁLLOMÁS ELŐTT

Három fő építési korszaka volt.

1910 körüli helyzet: az Aszalvölgyi-árokknak csak kisebb, a régi vasútállomás előtti szakasza volt beboltozva, a Lövölde utcai oldal, valamint az állomásépülettől nyugati oldal nyitott volt. A kis térbe fő becsatlakozó út a Deák Ferenc u. /ma József A. u./ és a Lövölde u. volt. A Lenin út ekkor még nem létezett, helyében még nádas vizes térség volt, amelyet csapadékos időben jobb volt elkerülni a Horváth István u. felé kerülve.

1933-38 között szépen felfejlődött a Béke tér és környéke. Megépült a Lenin út a Prohászka O. emléktemplommal, beboltozást nyert az árok mindkét irányban, a tér aszfalt burkolást, közep része pedig festői és hangulatos kertészeti-építészeti hangsúlyt kapott. Ide került a Püspök-kút, mint középpont. Körülötte lemélyített, terméskőfalú pihenő tér, padokkal, lépcsőzetekkel és mindent körülvevő alacsony növényes virágos parkkal. A tér hangulatát Széll László építész a Mária Terézia kort idéző épületei, az általános iskola és a közép-foku gazdasági iskola adták meg. A méntelep klasszicista műemlékével összhangban.

A világháború szőnyegbombázása letarolta az állomást és a méntelepet. Csodálatos módon a templom, az iskolák helyreállítható károkat szenvedtek. Maga a tér több változaton átesve a mai alakját nyerte el a helyreállítások folyamán.

Széll László épületeinek hatása alól az állomás újjá építését tervező József nem tudta kivonni magát, különösen a vasutaslaktanya szárnyal jól folytatta a körülépítést.

A tér forgalmi rendjében zavart okoz az a tény, hogy az állomás aluljárói még a balra hajts rendhez készültek. A középső bejárati csarnoktól balra van a kijárat, ott ahol eredetileg a városba bejövő buszok várták az érkező utasokat. Ma a közlekedési vonalak keresztezik egymást, de a tér bőre méretezett a máig sem jelentékeny jármű forgalomhoz.

A VÁSÁRTEREK RENDEZÉSE

Az 1930-as évek gazdasági összeomlása inségmunka szervezésére kényszerítette a város vezetőségét. Erre a legalkalmasabb volt a szaktudást nem igénylő földmunka. A Homokos és Csikvári utak közötti összeturkált homokbánya terület planirozása. Itt készült az új vásártér, épületekkel ellátva.

Ezáltal feleslegessé vált a széna piac az Alsó- és a Felső-királysor /ma Élmunkás és Mórincz Zsigmond u./ között. Nyugati és északi peremét egyemeletes, villa szerűen tagolt lakóházak építették be. Előjük épült Thomasz Antal terve szerint a Május 1. téri általános iskola eredetileg magas tetővel, majd ennek leégése után lapostetővel. A fennmaradt zöld terület pázsittal és fásítással készült.

Ebbe a szépen gondozott közparkba építették be az első lo emeletes tornyokat a budapesti tervező és minisztériumi tagok erőszakolására. Ekkor döntöttem: nem adom a nevet Székesfehérvár elrontásához, lemondtam városi állásomról. Abt József megyei építési osztályvezető mondása szerint: "nem akarod, hogy a sirodra köpjenek?"

A Marx Károly tér helyén volt (kirakodó vásártér) beépítésének megkezdése Hübner Tibor építész új hadtestparancsnokság épületével és ennek folytatása képen teljes körülépítése, a vásárok megszűnését okozta. Mert az e célra alkalmas Piac tér nagy részét az autóbusz pályaudvar foglalta el. A homokosri új vásártér pedig a városon kívül, csak néhány cirkuszt és különleges rendezvényt vonzott. Gyerekkorom érdekes élményével már nem találkozhatnak a maiak!

ÚTÉPÍTÉSEK

1930-40 között teljesen új utakat épített a Város a beburkolt élővíz-folyások felett.

Elsőnek a Piac tér még nyílt szakaszán épült a téglaboltozatú nagyméretű Malomcsatorna beboltozás, ezzel a Piac tér teljes egészében használható lett.

A Várkörút azaz a mai Koch László u. Népköztársaság u. teljes hosszában, valamint a Lenin út felső szakaszán készült tojás szelvényű beton csatorna és felatte útburkolás, le a Béke tér felé.

A Saltoni út alatt 2 szelvényű, középfalvas vasbeton síkfödém épült meg a végőhidig. Ettől már nyitott a csatorna /most szándékoznak tovább fedni/.

Utoljára a Szabadságharcos út alatti Malomcsatorna beton boltozatos fedése és az utépités a Strand fürdőig készült el.

A Béke térrel kapcsolatos Aszalvölgyi-árok burkolást már ott említettem.

Nehogy unalmas legyen a felsorolás, elmondok valamit, ami régóta bánt. A légtalmi időkben Budapesten kísérleteztek a téglaboltozatok teherbírásának megállapítására. Egy lebontott ház földben levő pincéjének széles téglaboltozatát terheltek. A szabályos kötésben rakott, több vagon súlyú téglahasáb már emelet magas volt, a munkások megtagadták a további téglafelrakást, félve, hogy feldől az alkotmány. De a téglaboltozatnak semmi baja nem volt, nem sikerült megrokkantani.

Sajnos az új fiúk ilyent nem láttak. Nem biznak a téglaboltozatokban, ezért a Piac téri csatorna felett - az autóbusz pályaudvar építésekor - földfeltöltéssel megemelték az utat, ahol a taxik járnak. Következménye: az első nagy esőnél a FM. Tervező Iroda egész irattári és rajz anyagának teljes és pótolhatatlan elpusztulása lett. Azt mondták nincs felelősségre vonás, mert természeti csapás okozta. Igazuk volt: a butaság és tudatlanság az természeti csapás!

Vissza az utépitéshez! Időszakunkban az állandó útburkolások aszfalttal, keramit- nagy és kiskocka terméskövel készültek. Közülük szép sárga és tisztaságot sugalló keramit-kő nem bírta ki a háborút, mert amíg a kerék nélkül vonszolt tank által felszántott aszfalt a forgalomtól lehengerelve, szinte magától meggyógyult, a keramit csorbult, törött. Vagy leaszfaltoztuk, vagy elbontottuk.

A külterületi utak makadám burkolatát a már említett mérnöki hivatali házi útőreink tartották rendben. Mindegyik meghatározott útnak volt a felelős gazdája. Szomorú feladat volt az államosítás-kor elbucsuztatni jó embereinket, az ő szemük is könnybe lábadt, jövő jó sorukkal sem tudtam eléggé megvigasztalni őket.

A Malomcsatorna-kút körüli kis ligetet szegélyező Bory-féle mozaik járda-lapokból százszor annyi készült a szükségmunka idején. Ma már csak itt látható az autók által megtaposva. A többit elirtották és mindent leaszfaltoztak.

Az állami utépités a két világháború között erősen fokozta Székesfehérvár közlekedési csomópont jellegét. A forgalmat lefogó vámházak és sorompók megszűntek, az állam, a kiesett vám bevételért évi átalánnyal kárpótolta a várost.

Elsőnek a 70-es Budapest-Balaton út készült el a Velencei tó déli oldalán vezetve. A városi átkelő szakasza a Vöröshadsereg-Lövölde-Horváth István-Balaton út kisebb rendezéseivel megkímélte a városbelsőt.

Követte ezt a 8-as Székesfehérvár-Veszprém út, amely a Palotai és Mészöly Gáza úton vezet be.

Végül a 31-es út épült ki a Móri út erős kiszélesítésével. Ezt már stratégiai útként követelte a Hadügy.

Ezzel hétre szaporodott a Székesfehérvárról kivezető számozott fő utak száma 1940. év előtt.

A 70., 8. és 31. fő utakat összekötő Kadocsa utcán át vezető elkerülő út régi terve nem valósult meg, csak a helye volt biztosítva.

A KÖZMŰVEK

A városi életet lehetővé tevő közművek a kezdeti időben 32 ezres lakosság folyamatos növekedésének megfelelően fejlődtek és módosultak mind a mai napig.

A polgármester fennhatósága alatt működött a Közművek igazgatója a víz, szennyvíz, villany szolgáltatásért felelősen. Önállóan a gázgyár, amely 1933-tól 1944-ig a Münchener Gázipari R.T. 1945-50 között, tehát az államosításig Szovjet Állami Gépipari R.T. kebelében működött.

A Városi Mérnöki Hivatal feladata a Közmű fejlesztéssel kapcsolatos városrendezési, egyeztetési, engedélyezési eljárások voltak.

A VIZMŰVEK

Az első víztermelő mű az Aszalvölgyi területen létesült gravitációs úton ürülő víztartállyal és kifogástalan ivóvízzel. A második már 1933-ban a Sóstó területén épült, szivattyú házzal, szűrők közbeiktatásával javított ivóvízzel. Ekkor a Sóstón még működött egy artézi-kút, kb. 1/2 m magasságból folyt ki a tóba.

A városi víznő elégtelensége miatt a nagyobb üzemek önálló víznyerésre kényszerültek. A Felmayer festő gyár és a MÁV Állomás a Gaja patak vizét, a Vadásztöltény gyár, a gőzmalom, a tűzoltóság kútforrások vizét használta.

A felszabadulás utáni növekedés miatt először a Csór-i karsztvíz forrás tökéletes karszt vizét vezették a városba, majd ennek apadása miatt a bauxit-bányák alól kapjuk az ivóvizet és az ipari vizet is.

ÁSVÁNYVIZ a Felmayer-gyári, az Árpád-fürdői és a városi strand környéki forrásokból a Mohai-ásvány vízzel rokon minőségben buzogott fel, mindaddig, amíg a vascsöveket az agresszív víz el nem roncsolta és az artézi-kutak össze nem omlottak. Vizálló nemes acél és fa /bambusz/ csöveket nem sikerült beszerezni és így a tartós kútbélések máig sem készültek el. Az Árpád fürdőben rendszeresített természetes gyógyfürdő, amelynek kiszolgálására épült az Árpád-szálló a Népköztársaság úton, elvesztette célját és értelmét. A kapkodva vállalkozó Deutsch Aladár bérlő a szabadtéri vízmedence fölé csarnokot építtetett, majd a medencét befedette és mozgó-színházat alakított belőle. Ezt a város közművei megszüntették és a jelenlegi uszodát alakították ki. Az Árpád fürdő Kossuth utcai 1907-ben épített kitűnő minőségű épületében is mindenféle oda nem való üzemeltetett a bérlő /például éjszakai mulatót, üzleteket/. Sajnos ezeket a rombolásokat a jobb sorsra érdemes építmény a mai napig sem heverte ki. Alapos felújítása szükséges lesz ha az építőipar újra eléri az 1907-es nivót.

A Városi Strandfürdő megépítése Csitáry polgármesterségi időszakának nagy létesítménye. Az addigi, a Gaja patak vizét felhasználó szabadtéri primitív fürdőzés már nem elégítette ki a fehérváriakat. Először a Sóstó területén terveztek tavi fürdőt, majd ennek elvetése után a korcsolyapályához kapcsolódó rétségre telepítették, a máig működő strandfürdőt. Speciális szakemberek bevonásával, a Mérnöki Hivatal készítette tervek szerint, hálózati víz betáplálásával, vízforgató és fertőtlenítő rendszerrel, öltöző és napozó épületekkel, közkedvelt étteremmel. /Ez utóbbi elpusztult./

A strandfürdő mögött egyidejűleg mélyfúrás kezdődött Pávai Vajka neves geológus javaslata alapján; a fúró 1300 méter mélységben, a kemény törmelék kőzetben elfordult. E mélységből csak kevés sós melegvíz hoztak fel. A fúrást megszüntették és a kutat 300 méter mélységű savanyú-vízre állították át, az alábbi fúrattal eltömésével. Ez ma is működik.

A SZENNYVIZ RENDSZER a csapadékviztől teljesen elválasztva épült ki a vízvezeték-hálózattal párhuzamosan. Az esővíz csatornázás a belvárosban már régen megvolt, zárt téglaboltozatú bő csövekkel, amelyek az élővíz folyásokba vezettek be. A későbbi utépitések kapcsán a külső területekre is kiterjedt a csapadékcsatorna - vagy árok - hálózat. Így a szennyvíz, elválasztó rendszerrel kevesebb terhelést jelentett a Sóstó környéki szűrő, illetve a Sóstó egy harmadának elválasztásával kialakított ülepitő, derítő rendszernek. Az itt lerakódott iszapot a negyvenes években a város kitermelte és a mezőgazdának juttatta. A gáttal elválasztott két tórészt azonban nem sikerült teljesen elkülöníteni, mert a patkány félék a gátat összefurkálták és így a szennyvíz a Sóstó régebben tiszta és fürdésre is szolgáló vizét fertőzte.

Télen a befagyott tó nádtermését a Város lekaszáltatta és házi-
lagos nádpalló készítésre, főleg saját szükségletére hasznosította.

A VILLANY MŰVEK

Csitáry polgármestersége idején a Villanytelep már a Város kezelésében a Közművekhez tartozott. Kitűnő vezetője Páva Jenő hőtechnikus gépészmérnök irányításával a gyenge dorogi lőgnit-szén felhasználására nagynyomású kazánteleg, váltóáramú dinamókkal, korszerű épületbővítéssel nem csak Székesfehérvár áram ellátását biztosította, hanem a "hulladék gőz" hasznosítására távhővezetékekkel az addig pakura-füstös Felmayer gyárat, a városházát és több más intézményt is fűtötte.

A villanyhálózat korszerűsítése nagy léptekkel megindult. Az addigi városképet csúfító légvezetékek kábelbe fektetése a történelmi városmagot bemutatásra alkalmassá tette. Az 1938. évi ünnepségekre a Romkert, a Püspökség, a Városháza - és környéke - a Megyeháza több színárnyalatú diszkivilágítását, ennek esztétikai szépségét, hangulatát azóta sem sikerült elérni.

A GÁZGYÁR

Előzőleg már említettem, hogy a gázművek 1944-ig német részvénytársaságok, 1945. után Szovjet ÁG. kezelésében volt, így csak 1950 után kellett vele is foglalkoznom, mert az államosítás után a Tanács részéről én voltam az ellenőre, a még retorta gázt termelő üzem alkalmi építész tervezője sok ütemben.

LAKÓHÁZ ÉPÍTÉS

Az első világháború után a családi házak építése megindult, először a vasut vidékén a Búrtelepen, majd az Almási-telepen és a felső városban, legutóbb már a belvárosban is, a Várkörúton.

Nagyobb bérház a Vörös Hadsereg utján - a Petőfi általános iskola melletti kétemeletes és a Vörös Hadsereg út - József u. sarkán háromemeletes épült. Ez utóbbi a köznyelvben Szabó-palota néven ismert bérház építtetőjét az 1932 körüli világgazdasági válság tönkre tette, az épületet a hitelező Bank kezébe jutott.

A megbénult gazdaság ájulásából Csitáry polgármester úgy kezdeményezett bérház építést, hogy a Közművek elfekvő pénzeiből /nyugdíjalap és hasonlók/ Kotsis Ivánnal a Népköztársaság u. 21. és a Lenin út 20. számukat, majd a Takarékpénztárak és Bankok mozgósításával a Kossuth u. - Várfoke u. sarkán az u.n. TEBE házat tervezettette meg.

Ezek nyomán szinte folyamatos lett a bérház építés. A tőkével rendelkező intézmények és magánosok a vagyonukat épületekbe fektették, főleg a Hitleri háborús hangulat hatására. Igazuk is lett volna, mert az ostrom egyik bérházat sem pusztította el - viszont az államosítás mindent elvett tőlük.

Székesfehérvár fejlődését jó irányban gazdagította a lakóház építés. A Gagarin tér, a Marx tér, a Népköztársaság útja ekkor alakult ki. Ahogyan Áron Nagy Lajos festőművész megállapította: "az utolsó fehérvári építész korszak."

Remélem nem lesz igaza! Amint nem volt igaza egykori matematika tanáromnak sem, aki a 10. éves érettségi találkozón - akkor már takarékpénztári igazgatóként - sajnált engem, amiért építész pályát választottam: "ki fog itt építeni és miből?" Persze ez 1932-ben történt a világ-csőd idején.

Érdemes megemlíteni az ONCSA akció lakóház építéseit a sokgyerekes szegény családok számára. Az első kísérlet a Batthyány utca melletti téren egy sor szabadon álló emeletes-kertes volt, Thomasz A. vázlata alapján a mérnöki-hivatal terve szerint. Ezek a kívül-belül csinos és kedves házak a berendezésükkel együtt inkább a Hófehérke 7 törpéjének lett volna jó, mint a kulturálatlan primitív családoknak, akik csak a nyomorukat hozták bele.

A második nagyobb méretű ONCSA telep a Tompa Mihály utca mellett már sikeres volt, Haáder I. és Kotsis I. tervei alapján 4 típusú lakásokat tartalmazó földszintes sorház épült, utcára nyíló bejárattal és a másik utcára nyíló kerttel: azaz a sorházak mindegyike 2 utca között van.

EGÉSZSÉGÜGYI LÉTESÍTMÉNYEK

A megyei kórház, a tüdőbeteg szanatórium, a gyermek szanatórium nem a városi vezetéshez tartozott, bár erőteljes fejlődését kisebb-nagyobb épületek - például a modern sebészeti épülettömb - létesítését a város is szorgalmazta.

Magán kézben működött a Dózsa téren a Pajzs-szanatórium és a Lenin uti Juhász-szanatórium.

A tüdő és nemi beteg, bőrgyógyászat épületét is Kotsis Iván tervezte. Nem véletlen: ifjabb korában tüdőbajjal küzdött, a téma tehát egyénileg is nagyon érdekelte.

O.T.I. számára akkoriban épült meg a Pintér Károly utcai központi rendelőintézetnek Sallai utcai első része. Ehhez épült a felszabadulás után Pordán Ferenc tervezte és külsőleg-belsőleg igen szépen sikerült SZTK rendelő szárny.

A városi mérnöki hivatal tervezésével kiépült a Aggintézet Szociális Otthonná. A régebbi sivár L alakú szárny Rákóczi út felőli végéhez az egyemeletes elkülönítő és orvosi rendelőt tartalmazó épülettel, a Mikes Kelemen utcai végén ebédlő, konyha és emeletes nővér-szállás épülettel bővítettük és diszítettük a sivár épületet.

Sőt az északi szárny végén építettük az agg nők otthonát, amelynek szobáiba saját butoraikkal költöztek be, de teljes ellátást kaptak a külön konyha-üzemükből. A háború után csecsemő otthonnak használják.

Márton festőművész az épület zárt erkély falát kedves indás-levéldiszes dekorációval tette még barátságosabbá. Sajnos a háború utáni vakolat javításkor lemeszelték. Megmaradt másik műve: a sarokfalat diszítő Rákóczi sgraffitto, igaz, hogy elhanyagolt állapotban.

Az egészséget szolgáló létesítményünknek tartom a jégpálya, tenisz pálya új épületét, amelyet szintén a mérnöki hivatal tervezett meg.

A városvezetés nagy akciója a Strandfürdő megépítése volt, de erről a Közműveknél már irtam. Most már nem sajnálom a kedves-könnyed vendéglő épületének elpusztulását, melynek tervezésébe sok fiatalos bátorsággal alkottam akkor még nagyon újszerű dolgokat. Már nem kell sajnálnom, mert a helyében épülő fedett uszoda több hasznot hoz a lakosságnak.

Ide kívánkozik a két elsőrendű sportpálya és a Lövölde-kerti sportcsarnok, amely akkor az első volt a vidéki városok között. Sajnos az épület tönkrement, a légitámadásoktól használhatatlanná vált, le kellett bontani a maradványait.

KULTURÁLIS LÉTESÍTMÉNYEK

ISKOLAVÁROS jelzővel dicsekedett az 1940-es évek Fehérvára és joggal.

A teljesen új fiugimnázium, a leánygimnázium, a duplájára bővült reáliskola, az új Vasvári Pálról elnevezett szakközépiskola.

Az Engels F. úti, a Május 1 téri, a Béke téri nagy elemi iskolák rövid 10 éven belül épültek ki.

Középfokú tanintézetekben 80, elemi iskolákban 108 tanteremben tanítottak, 3 kollégiumban 310 tanulót láttak el.

A mindössze 50 ezer lakosú városban fentiekén kívül több idény jellegű és speciális célú iskola, tanfolyam, iskolán kívüli népművelés, zeneiskola működött.

A SZÍNHÁZ alapos felújítását is ezekben az években végeztük el. A 600 férőhelyes körpáholyos olasz típusú nézőtér új kárpités munkát, a színpad a legmodernebb EKG világítási rendszert kapott. Kis előadó teremmel, színész öltözőkkel felszerelt belsőt, a külső pedig teljes homlokzat újravakolást kapott. Jellemző a városi mérnöki hivatalra, hogy a színpad nagy díszterem-díszleteit nekem kellett megtervezni és házi embereinkkel elkészíteni az ünnepi díszelőadások számára.

Igy várta teljes díszben a felújítását és megsemmisülését.

A MOZGÓSZÍNHÁZAK közül Hübner Tibor terve szerint épült meg a KÖZTÁRSASÁG mozi és bérház, /az ő elődje volt az a Hübner, aki 1810-ben a színházat építette./ A Fábrián félre sikerült PETŐFI mozgószínházát is Hübner hozta rendbe, külsőleg és belsőleg is, már amennyire lehetett.

Mozgószínház működött Uránia néven a Koch László utcában /ma raktár/ és az Árpád fürdő fedett uszoda termében is. Mindkettő silány megjelenésével rontotta a várost, amíg működtek.

A múzeumok közül kettőben dolgoztam. A Gagarin téri régi épület bővítése mókás emléke Schmidl-Molnár közös tervezésének. Schmidl a romantikus hajlamai szerinti boglya-ives földszintet, ~~és~~ a meg nem valósult impozáns közep lépcső karrt, én a képtár feladatnak megfelelő csupa ablak, üvegtető első és második emeletet, közöttük pedig rava-szul megszerkesztett kis lépcsőházat terveztem. Ebből kicsit furcsa eredmény lett? A mai képet csúfító tűzfalak már a háború következménye: az egyemeletes lakóház elpusztulásának eredménye.

A másik az egyházmegyei múzeum volt a Szeminárium épületében. Ez nem volt problematikus, csak a szép régi épülethez kellett alkalmazkodni.

A megyei múzeum-család nagy terjeszkedése: az óriási ciszter rendház, a nagy Csók István utcai - hajdani megyeháza - a Budenz ház, a Smohai ház, a patika kérdésessé teszi a központi épület melletti űres telek múzeum célú beépítését; a foghíj beépítése, a kétoldali tűzfalak eltakarításával és a Népköztársaság út barátságos, kertés, előkertés házsorának befejezésével hézagot tüntetne el. Talán most már javult a közizlés annyira, hogy a tervező illeszkedni is tudna és nem fenyegetne az a szörnyűség, amit a múzeum bővítés címén oda terveztek, de ami - pénzhiány miatt - szerencsére dugába dőlt!

A felnőtt lakosság fejlődését célzó, társadalmi, kulturális egyesületek ha nem is voltak tömeghatásúak, de a Vörösmarty Kör, a Vörösmarty irodalmi és művészeti társaság, a Gazdakör, az Iparoskör, a Leányegylet közszükségletet látott el, csakúgy, mint a 3 helybeli napilap.

Egy város kulturális, esztétikai hatást - a bent élőkénél és a látogatóknál - első sorban építészetével, ennek kertészeti, közterületi környezetével szuggerálja. Második helyen a szabad téri szobrászat alkotásai adnak maradandó hatást.

"A szép szobrok városa" dicsérő jelzőt többször hallottam és olvastam is.

Szerencsénk volt! A Kultuszminisztériumban hangot és befolyást kapott Say Géza festőművész, városunk szülötte, az Ibl Miklós tervezte Vörösmarty téri "Say-ház" egyik tulajdonosa. Szívügye volt szép képzőművészeti alkotások szerzése szülővárosa számára. A minisztériumnak és neki köszönhető elsősorban az, hogy Székesfehérvár valóságos élő képzőművészeti tárlat lett 1930. után.

E korszak főbb szobrai a városháza terén és környékén: Pátzay Pál lovasszobra, Fadrusz János Krisztus feszülete, Medgyaszai Ferenc "török kútja", Ohmann Béla: Kálmán:saai prépostja, Prohászka püspök emlékműve. A Kossuth utcában: Pásztor-Hikisch hősi emlékműve. Moiret Ödön: Nagy Lajos királya, Sidló Ferenc: István király lovasszobra. A Március 15. utcában: Erdei Dezső: Varkocs várkapitány szobra /egyenes spádáját, akárcsak a budai istennő dárdáját ismételtén ellpoták, ezért ujabbaróriási görbe kardot akasztottak az oldalára/. A várfal parkban Lux Elek: Wathay várkapitánya. A Bartók téren Kmetty Ödön "Krónikairók" a kulturház homlokzatán. Szomorú veszteség Imre herceg és a "Szószóló" szobor háborús pusztulása. E korszak legjobb művészeinek és műveinek felsorakozása! Ez a mult kötelez!

A festőművészek képei a múzeumi és kiállítási termekben nem hatnak az utca közönségére. A nagy nyílt területen látható falképek, freskók a mész alatt eltűntek. Még Kontuly "aranybulla" fali képét is csak a városi tanácsterem közönsége látja.

IPAR, ÜZEMEK

A város építéséhez helybeli anyagforrások is besegítettek.

Falazó téglát két felsővárosi és két alsóvárosi téglagyártó termelt a helyi agyagból. A kézzel vetett és bályegző mélyítéses téglák fagy és hőállóak voltak. Kemencékhez keresett anyag. A téglaboltozatú csatornák tovább bírják az igénybevételt, mint a mai betonok.

Az Eppinger által gépesített téglagyár már nem tudta a régi minőséget adni.

Szép meleg-sárga színű gránit építő és utburkoló követ a két háború között az összefüggő mély bánya már nem termelt; itt szabad fürdő keletkezett a szőlőhegy lakosai és nyaralói javára. Jól megtanultunk úszni a ca. 30 méter mély "tengerszemben".

A másik nagy bánya a most szeméttöltőnek használt ráchegyi üzem

volt, ahonnan a málladékos gránitit murván kívül aplitot, ezt a fehér színű, erekben talált kőzetet porcellán gyárba szállították.

A várostól északnyugatra elterülő őskori folyóhordalék a betonozáshoz szolgáltatott gödörkavicsot, homokot.

A maroshegyi falazó homokot a két háború között minden építkezés használta.

Nagy jelentőségű az állomásról szétágazó vasúti hálózat és az úthálózat a hiányzó anyagfélések egyszerű és olcsóbb beszállítása miatt.

A város mezőgazdasága által termelt gabonákat a régi vizimalmok mellett már a gőzmalom is feldolgozta helyben. Sőt a kukoricából átlagon felül termelt mennyiség sem okozott gondot, részben az általánosan elterjedt állattartás élte fel.

Az állattenyésztés feldolgozása viszont új, modern Közvágóhidat követelt meg.

Szerencsések voltunk. A Králik, Szabó, Farkas, Rimanóci négyes tervező-fogat az üzemi, szerkezeti, gépészeti és építőművészeti csúcsteljesítményt adta. Vágóhidunkat a Műegyetemen példaként tanították. A mi diafilm anyagunk évente vándorolt az egyetem és a mérnöki hivatal között.

Az építőmunka minőségére had irjam le a felszabadulás utáni élményemet. A kissé sérült üzemi épület szemlévételezésére a pallérunkkal felkapaszkodtunk a vashágcsóra és meghökkenve láttuk: a hatalmas terület felett tó hullámozott, a körülfutó mellvéd között, nyilván hosszú idő óta!

Amikor pallérunk lerúgta cipőit és a jeges vízben elkotorta a lefolyó-kosarakat eltömő leveleket, a lent dolgozó szovjet katonák ijedten kiabálva futottak ki, oly nagy zúgással robogott le a tó vize az ejtőcsöveken. Szerencsére pallérunk tudott oroszul!

A kisüzemmé fejlődött épületcsoport ma már sajnos nem mutatja azt az egységes külső-belső esztétikumot, csak a hajdani fényképek bizonyítják, hogy egy ilyen ellenszenvesnek gondolt üzem is lehet kibékítően szép.

Had pletykáljak valamit a vágóhíddal kapcsolatban. Páva Jenő közmű igazgató az üzem főgépésze számára fizetésemelést kívánt, mert a jéggyár, a hűtőüzem surrogó gépei, a kazánház gőz és hőviz termelő, vizlágyítós szerkezetei között tökéletes rendet és biztonságot tartott. A mindig takarékos Csitáry sokallotta: ennyit még egy polgármester sem kap. Mire Páva: "polgármesternek sokan jelentkeznének, de ilyen főgépészt nem találnak." Ez a demokratikus mondat akkor tetszett nekem, de ma már tudom, hogy ilyen polgármestert sem találtunk többet.

Legenda szerűen suttozták a helybeli jól értesültek, hogy itt járt Hitler miniszterelnöke: Göring és marsallbotjával a négy égtáj felé mutatva kijelölte a Németországnak fontos gyárak helyét a városon kívül. Ez a nagyvonalúság megfelelt a Göring képnek, de a valóságnak nem egészen?

Mert délnyugatra: az első világháború alatt Zeppelin léghajót töltő hidrogén gyár működött különféle katonai létesítményeken kívül és itt láttuk az első repülő bemutatókat is a repülőtér területén.

Északkeleten pedig már működött a vadásztöltényt és gyutacsot gyártó részvénytársaság, csak fel kellett fejleszteni a háborús készülődéskor.

Délkeleten az András-gyepen és északnyugatra a Száraz-réten csakugyan ebben az időben indult meg az erőteljes gyárépítés, nyilván katonai célokra.

A szokásos történet: a háború megszülte a nagyipari fejlődés cse-csemőit, amelyek a felszabadulás után "az elmaradt mezőgazda városból fejlett iparrak és mezőgazdasággal rendelkező város lett", amint ezt mondani szoktuk. De jó is lett volna, ha a fejlődés a világháború poklának pusztítása nélkül történik!

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Székesfehérvár vonatkozásában három szakaszra osztható.

Az első szakaszban a tiszta egünk mindjobban beborult, a lakosságban a jövőtől való bizonytalan aggodás váltotta fel. Volt aki mint patkány a süllyedő hajóról idejében menekült, volt aki vagyonát próbálta menekíteni /például építkezéssel/, a többség azonban benuultan várt a bizonytalan sorsára. Németország felől jöttek a vad hírek, itt-hon pedig mérgezte a légkört az onnan jövő úszítás.

A második szakasza már tömeges emberáldozatot okozott. A nyilas-keresztes, fasiszta-kormányzás, a gettó, a kifosztás, az elszállítás, a koncentrációs táborok halálgyárába vitte a zsidóság tömegét és a baloldali érzelmű munkásmozgalmi elvtársakat. A német katonai megszállás reménytelenné tette a városunk sorsát: belekerültünk a háborúba!

A harmadik szakasza már a város tömeges pusztítása, szőnyegbombázással, szórványos terror bombázással, ismételt szovjet ostrommal, német ellentámadásokkal, a lakosság tömeges pusztulásával és elmene-külésével befejezte az örült Hitler művét.

Őszintén bevallom, hogy e kis emlékezéseim kezdetén úgy gondoltam: csak a fejlődés szép korszakáról írok, a pusztítási és újjáépítési hiteles leírását rábízom a szakértő történészekre.

Miért keserítsem meg öreg napjaim nyugalma az emlékek lázálmaival?

Végül mégis legyőzöm viszolygásomat és önző kényelem szeretetemet. Megpróbálom élményeim néhány egyedi töredékének elmondását, amik persze nem kerülhetnek a komoly történelem könyvekbe.

Inkább apró történeteket, ahogyan eszembe jutnak:

Nyilaskeresztes szereplést először a Székesegyház altemplománál levő Hősi-emlékműnél láttam. A hivatalos ünneplés végén bevonult a tercskére Pintér /a későbbi főispán/ vezetésével egy kisebb csapat fiatalember, csizmában, fekete egyenruhába öltözve és karlendítéssel, boka csattogtatással megkoszorúzta a szarkofágot /ez a háborúban elpusztult/. Pintért még kétszer láttam. Egyszer a városházán teljes nyilas díszben, kézigránáttal körbe aggatva szidott bennünket, amiért az orosz megszállás előtt nem menekültünk el. Másodszor, amikor megbilincselte kézzel vezették a megyeházában tartandó kihallgatásra. Kihívóan nézgetett körben, mintha nem is kötél várt volna a nyakára.

A gettó a belváros mellett, az Ósz utca környékén volt, ide terelték a zsidó lakosságot. Ide egy alkalommal kiküldtek a városházáról, valami hivatalos ügyben. Láttam, amint az udvar falánál sorakozott a sok szerencsétlen, köztük mennyi jól ismert arc! Minden érték-tárgyukat elszedték tőlük, kiméletlen motozással. Életem legsötétebb lázálmá. Pedig akkor még nem tudtam további pokoli sorsukról!

A német megszállással találkoztam, amikor reggel a hivatalomba mentem. Kérdeztem portásunkat: miért jönnek ezek itt végig a főutcán. Hajnalban kezdtek - mondta - de tessék nézni ezeket az oldalkocsis motorkerékpárokon ülő legényeket! Fogadok, ezeket már másodszor látom! Ugy látszik a városban körbe járnak, hogy többnek mutatkozzanak! Erről nem tudtam meggyőződni, de a portás jellemezte a magyar embert a "huncut" némettel szemben.

Magamnak is van egy furcsa emlék. Schmidl főnökömmel együtt mentünk haza. Búcsúzáskor kirohan a szemben levő gestapo házból /ez ma a Hazafias Népfrent városi irodája/ és tőlük megszokot erőltetett hangon követelte, hogy oszoljunk! "Ő itt lakik, én itt", mondtuk és hivatali társak vagyunk", mondtam én. De ez csak toporzékolt amíg be nem csuktuk magunk mögött az ajtókat.

Ez a hisztériás félelem egy tisztí rangfokozatot viselő német Gestapóstól máig érthetetlen. Ennyire nem bíztak már saját szemükben sem, két kezefogó csendes civilt 30 méterről már tüntető tömegnek nézték?

Igazság szerint a magyarokról is hasonlót gondoltam, amikor egyetlen délelőtti háromszor kísérték be a városparancsnokhoz, mert régi szokásom szerint a hivatalos fényképező gépem nem tetszett a fenenagy éberségben. Tábornok barátom nevetett, de harmadszorra már megkért, hegyjam otthon a gépet. Ennek az "éberségnek" furcsa kicsúfolása volt az angolász repülőgépről ledobott légifelvételük a város déli felének tökéletes térképe. Ezek előtt akarnak bújócskát játszani?

A LÉGOLTALOM

Műszaki részét is a városi Mérnöki Hivatalra terheltek. A dolgunk volt a műszaki mentő alakulat megszervezése és megtanítása a legfőbb tennivalókról és ezek gyakorlása. Propaganda előadások a házi légoltalmi óvóhelyekről, ilyenek létesítése a lehetséges eszközökkel és anyagokkal rögtönözve.

Nem nagyon hittem az eredményben, de csalódtam: aki nem kapott bomba telitalálatot, a légnyomás és szilánk veszélytől megmenekült, a fagerendákkal megtámasztott téglaboltozatú vagy beton pincemennyezetek elbirták a házak omladékát. A Súrtelepen találtam egy beomlott házat, amelynek lakóit az ebédülő asztaluk mentette meg, ez alá bujtak és az felfogta a leomló mennyezetet.

A tűzoltóknak oltószert kellett biztosítani, e célra néhány vízmedencénk nem sokat ért, ezért kigondoltam a várost átszelő élő vízfolyamok, illetve az aszalvölgyi árok időszakos vizének felfogását egyszerű zsilipekkel, illetve gátépitéssel. Az első legpusztítóbb szőnyegbombázáskor bevált volna, ha a tűzoltó létszám és felszerelés ilyen városrésznyi tűzvésszel megbirkózhatott volna.

Légoltalmi feladataimban jó segítség volt a kis Opel autóm, amíg egy Bán Tibor nevű autós tiszt meg nem irigyelte a LÉGOLTALOM felirattal közlekedőt és be nem hivatta. Kezdő tisztecskéek ezen gyakoroltak és egy hónap alatt teljesen tönkre tették. Így az igazi bajok idején már csak a biciklimmel közlekedhettem. Igaz, hogy ezt a vállamra is vehettem járhatatlan terepen!

A SZŐNYEGBOMBÁZÁS

1944. szeptember 19-én, csendes szelid koraőszi estén felüvöltöttek a szirénák. Itthon voltam, kiléptem a kertecskőmbé, felnéztem a felhőtlen égre a brummogó ismert repülő-zajra figyelve, amikor felvillant az első, majd sorban talán 5 "karácsonyfa" fénycsóva a vasútállomás felett. Visszamentem: itt a légitámadás, zárkózzunk be!

Ettől kezdve pergőtűz szerűen vijjogott, döngött, dübörgött minden, a pince-padló ütötte a talpukat a földrengéstől, a palló-ajtó szinte kiugrott pántjaiból a rázkódástól. Nem tudom megítélni meddig tartott, talán csak tíz percig?

A város déli felét óriási tűzvész világította, időnként elkésett, vagy késleltetett robbanások innen-onnan.

Kötelességszerűen biciklimmel a gyülekező helyünkre siettem, az alvilági fényözönben. Befutó légós bajtársaimmal gyalog indultunk a déli városrész tüzei felé.

De mi volt ez az 50 ember? A Vörös Hadsereg úttól le már égő házakból kiabáltak segítségért. Ide két ember, oda két ember! Mire a Horváth István utcára értem, már magam maradtam.

A következő villanások örökre belém égtek. Sehol egy mozduló ember, az állomás felől lángok, füst, kereplő szerűen pattogó lőszer ropogás. Időnként nagy robbanás ereje szinte lelökött a biciklimről, amíg a keramitból kiemelkedő gyújtóhasáb maradványokat, szinte ösztönös gyakorlattal kerülgettem, egy léglökés az uttest jobb széléről a

baloldalra sodort, mint könnyű falevellet, az út egyszerűen kicsúszott alólam, de nyeregben maradtam.

A reggeli világosságban már áttekinthettem a pusztulást. A Széchenyi utcától a kórházig, a vasútállomástól a Budai útig romboltak. A kis gyújtóhasábok tömege, a különféle nagy romboló bombák, több méter mély tölcserel, az egymást követő kötelékek délről észak felé sávokban gyújtottak, romboltak. Közben egy-egy kisebb sávban több épület megmaradt. Reggel már csak a nagyobb épületek égtek, mint a Deák Ferenc utcai iskola /most Jáky József útépítő technikum/remekbe készült székelyes tetőszerkezetének ács munkája, amit a tűzoltók ismételten elnyomtak, de újra fellángolt, vagy a Prohászka templom kupolája, amelynek rézlemez fedelén belül égett a hozzáférhetetlen fa szerkezet, a kisebb tüzek már csak füstölögtek.

A repülőről ledobott légi térképen széles sárga vonal /a bombázás nemzetközi színe/ keretezte a vasútállomás területét, bizonyítva: a közlekedés megbénítása volt a feladat. A déli szél azonban a célt megjelölő, ejtőernyőn himbálózó világító testeket északabbra sodorta el.

A vasút sokat pusztult, de szükségszerűen helyreállíthatónak látszott. Ezt bizonyára jól látták a felderítő repülők. Tehát várhatuk a következő nagy bombázást. Ez október 13-án következett be, de addig is a légiriadók ijesztgették a mentő munkásokat: mihelyt felbőgött a sziréna, eltűntek, magamra hagytak a kisértet városban, a még mindig található halottak között.

Más jellegű kihalt világgal találkoztam, amikor egy rozoga kis Topolinóval elmentem Siófokra a feleségemért és kislányomért. A kis autó gazdája meghagyta: hogy ha elindultam meg ne álljak és a sebességváltóhoz ne nyuljak, mert a kezemben marad! Megtoltak, elindultam és Siófokig üres, halott országúton egyetlen élővel, vagy járművel nem találkoztam. Ugyanigy a visszaúton sem kellett fékezni, sebességet váltani. Jött a kis autó, ahogyan tudott. Persze a ragyogó őszi napsütésben a pásztázó repülők miatt nem mertek útrakelni. Az állomásokon sorakozó kilőtt mozdonyok eredményes munkájukat bizonyították.

Miért hoztam őket haza? Látták a városégés fényét, hallották a rémhíreket és azt gondolták, ha már pusztulni kell, együtt legyünk.

A TŰZSZERÉSZEK

Szinte hihetetlen bátorságot, kötélidegzetet és önfeláldozó elszántságot kívánó nagyszerű mentő munkájára meghatottság nélkül nem tudok gondolni.

A légoltalmi csapatokba szervezett "fegyver nélküli szolgálatra" még alkalmas idős, gyengébb fizikumú mentő alakulatok mindegyike megtette, amit tudott. A tűzoltóktól a mentőig, a halottas temetőktől a műszakiakig igyekeztek menteni, ami és aki menthető volt, de a tűzszerészek állandóan az életüket kockáztatták.

A Búrtelep-1 utcákban két mázsányi súlyú fel nem robbant bomba elpusztításánál fényképező géppel figyeltem. Először a bomba körül gyűrű alakban mély árkot ástak, úgy, hogy a bomba körül másfél méter vastag földfal megmaradjon. Ezt az árkot szalma csomagokkal és laza hulladékkal megtöltötték. A bomba lyukat is szalmával, földdel töltötték. Ezután távolabbról begyújtott kisebb robbanó szerkezettel felrobbantották a nagy bombát, amely tompa bődüléssel szétlökte a föld falat, megemelte az úttestet. Az egyik esetben geizir szerűen magasba lövellt a törmelék, a másik esetben csak az úttest burkolatán emelt egy dombot. A robbanás erejét elvette a laza és rugalmas ellenállás.

Persze volt ügyetlenebb tűzszerész is. Például a Romkert kapuzatánál, ahol a földbe fúródott lövedéket úgy robbantották fel, hogy a boltívet és tetőt is szétvetette.

Ez így elbeszélve nem is látszik veszélyesnek, de ne feledjük: a lapuló bomba szándékát senki sem tudja. A körül árkolása órákig tartó ásást jelentett a szörnyeteg mellett.

A Prohászka templom tövében láttam a legnagyobb bombát. Alig három méter mély gödörben feküdt hason egy piros színű vashenger. Akkora, mint egy gőzmozdony kazánja. Selőle több robbanó bűtyök állt ki. Ezeknek a robbanó gyutacsoknak sorban, rendben való elszánt kiszérelése elképzelhetetlen feladatnak látszott. De sikerült! Pedig a tűzszerész is tudta, hogy ez a szörny a templomot bedöntötte volna és őt magát sem találtuk volna meg.

A kisebb robbanó szerkezetek összegyűjtése, elszállítása és a távoli bánya gödörben történő felrobbantása minden nap figyelmeztetett: vigyázat, a lapuló szerkezet még életre kelhet.

Már napokig végeztük a mentő munkát, amíg a Széchenyi utcában egy gyújtó bomba kezdett működni. Sisteregve szórta minden irányban a tüzet. Egy kapualjba húzódtam, mert úgy tanultam, hogy a gyújtók aljában robbanó rész is van. Jó egy percig szórta a tűzijátékát, de nem robbant.

AZ OSTROMOK

A történelmi elbeszélések alapján úgy gondolta az ember, hogy az ostromló sereg körülveszi a várost, lövi és megrohamozza egykettőre.

Hát ehhez Székesfehérvaré nem hasonlított.

A nagy légitámadások után viszonylag csend volt. Időnként szórványos repülő bombázás ugyan igyekezett állandó félelem hangulatot és kisebb károkat okozni, de a lakosság már fegyelmezetten viselkedett. A sziréna jelre eltűnt az óvóhelyeken, a bombázás után gyorsan mentett: tüzet oltott, vagy betemetett óvóhelyeket bontott.

Egy ilyen terror-repülő például világos délben kelet-nyugati vonalban szállott a belváros felett. A Népköztársaság és Velinszky utca sarkán robbantotta a Hlavaty házat, gyújtó hasábokat dobott a házamba és a szomszédos egészségháza, majd elrombolta a Március 15. utca és Ady E. utca sarkán állott Schlammadinger házat. A rombolt épületek megrokkant óvóhelyeiben élve maradtak az emberek, a gyújtó hasábok fröcskölő tüzeit pedig egy-két vödör homokkal elfojtottuk.

Volt légiriadó nélkül átsuhanó gép is. A Nádor-udvar nevű ház udvarán mentem, amidőn repülő berregést hallottam felettem. Űsztönösen az eresz alá léptem, de még láttam a Cisztercita templom északi tornyánál robbanó bombát. Néhány pillanatig vártam, amíg a szétszórt törmelék lehullott, utána tovább mentem, mintha semmi sem történt volna és kilépve a Március 15. utcába megnéztem az okozott kárt.

A tiltott rádióból és szóbeli közlésekből tudtuk nagyjából a front mozgását. A németek kiharancsoltak a várostól délre, tank csapatokat és lövészárkokat ásni a "Margit vonal" számára. Onnan várták a támadást. Volt-e ennek az erőfeszítésnek komolyabb következménye? Nem tudom, de levante-korban kivitt magyar fiaink közül sok ott pusztult, amikor tankokkal szemben kézi puskáikkal szerencsétlenkedtek nyilas terroristák parancsára.

A szovjet ütegek délről és az Üreghegy felől mind sűrűbben szórták lövedékeiket, főleg a Sztalin-orgonának becézett akna-sorozatokat.

Amikor körülnéztem a Székesegyház tornyából, tulajdonképpen nem láttam ostromlót. Láthatatlan lövegekből sivitva, füttyentve repültek a lövedékek. Az alumínium-gyár olajtárolója fekete füstszáslóvelé égett és kisebb tüzek másutt is fellobbantak. De a tájkép a késő őszi napfényben mozdulatlanak tűnt. Nem szememmel inkább füleimmel észleltem a vész növekedését.

Ebben az időben már a Csók István utcai régi házban bujtunk meg. Feleségem szülőháza több biztonságot ígért a sűrűn beépített városrészben, vastag falaival, mindenféle csomaggal szilánkbiztosan betömött földszinti ablakaival. A bizalomra rá is szolgált, bár a család később már a szemben levő ősi megyeháza pinceóvóhelyében bújt meg.

1944. decemberében folyton fokozódó akna és ágyú tűzben a város szinte feltűnés nélkül cserélt gazdát. A németek mindenünnen eltűntek, jól szervezett fegyelmezett módon, csak kilőtt tankjaikat hagyták hátra. Karácsony reggelén lovas kozákok patkóinak hangjára figyeltünk fel: itt vannak a szovjet csapatok. Nagy tömegükben különféle Szovjetunióbeli népcsoport arcait csodáltuk meg, itt volt a kelet népe.

A városházán újra kezdtük a munkát. Első feladatunk volt nagy ciril betűkkel valami számunkra érthetetlen orosz szövegű plakátot rajzolni. Valami jó magaviseletre szólította fel a katonákat? A városparancsnok a plakátokat leszedette, állítólag helyesírási hibák miatt. Így máig sem tanultam meg a ciril betűket.

Otthon szerencsénk volt, mert katona lányokat szállásoltak be. A fiú katonák őket látogatták, mivelünk nem törődtek. Így nőinknek nem is kellett férfiruhát öltve, nagyon elcsunyítani magukat.

A civil férfiak most a várostól északra ásták a lövészárkokat, onnan várták a német ellentámadást.

Január 21-én - nagyjából az első ostromhoz hasonlóan - történt a váltás. Most a német-magyar harckocsik tűntek fel az utcákban és szovjet katonákat csak kíséretükben láttunk. A híradó szolgálatuk nem működött jól, így többüket a szálláshelyükön zavarták fel a németek.

A német-nyilas propaganda és a tapasztalatok következménye képpen ebben az időszakban már nem csak a város peremeiből a belváros felé történt a népvándorlás, mint eddig, hanem tömegesen megindultak

a nyugatra fekvő községek, sőt Ausztria felé is. Bizonytalan hírek szerint 15 ezerre fogyott a város lakossága.

1945. márciusában, főleg az Üreghegy felől mindig pusztítóbb tüzelés zúdult Fehérvárra, tank támadások törtek be több felől és március 23-án végleg felszabadították a romvárost.

Bevallom, az ostrom történetéből csak nagy erőfeszítéssel irtam le e pár sort. Közben azzal a kisértéssel viaskodtam, hogy kitépem az egészet. Szeretett városom értelmetlen pusztításának esztelen történetét. Sajnos az eseményeket nem téphetem ki, sem a város sorsából, sem az én emlékezetemből. hát bent hagytam ezt a keveset, amit már leírtam.

SZÉKESFEHÉRVÁR ÚJJÁÉPÍTÉSE

Az ostromok írása közben mindjobban megkeseredett a kedvem. Egy csomó örült tönkre tett mindent. Ennek legyen a krónikása? Elnagyolva siettem a boldogabb emlékek felé, holt városom feltámadásáig.

Az első időszak természetesen a szervezetlen, de kényszerű próbálkozás, a pincékből az emberségesebb romos lakásokba telepedés, a megélhetés utáni tapogatózás. Az elmenekültek lassú visszaáramlása megkezdődött.

A frontok nyugatra távoztak, a nagy katona tömegekkel együtt. A gyerekek már a sok kilótt harckocsin játszották a háborusdit. A felnőttek párt játékokkal szórakoztak, ha már tele volt a 'hasuk.

Az elesett és közönybe süllyedt város kezdte életre rázni magát és ebben a szovjet városparancsnokság tőle telhetően segítette.

Erdemes képet rajzolni az 1946-47-es évek városházáról és mérnöki hivatalról.

A polgármesteri hivatal-részben a szovjet városparancsnok székel. Gyakorló terület és hasonló katonai ügyekben többször lehvívott, hosszú szipkás cigarettával kínált meg udvariasan. A homlokzat másik végén volt a Dr. Gáspár János törvényszéki bíróból lett polgármester /Szoc. Dem./ hivatala. Pávits József polgármesterhelyettes /Komm./ a mérnöki hivatalban működött, ami e hivatal fontosságának jele, Surányi Jenő főjegyző /Komm./ az első emeleten, mint a polgármester erős kezű és határozott segítőtje, alkották a vezérkart. Itt kell megemlíteni Tóke

kulákat /Parasztpárt/, mert ő volt a B-listázók elnöke, aki a demokrácia ellenségeit távolította el a városházáról.

Természetesen a mérnöki hivatal is átalakult. Vezetője Ivánka István kulturmérnök /Komm./.. Az előtte volt Haáder István építész a pedagógus pályára tért ki az itteni embertelen igénybevétel elől. Schmidl Ferenc mint beosztott mérnök még elkészítette a FAY A. lakótelep parcellázását kertés családi házak számára, utána lemondott és Budapestre költözött.

Legnagyobb átalakulása az volt, hogy a régi tervező, adminisztráló seregét kb. 400 főt foglalkoztató munkáltató váltotta fel, a szükségmunka-akcióval. Ennek irányítását behívott műszakiak, adminisztrációját női munkaerők látták el.

Ennyi személyzettel nyüzsgött az élet a régi szép hivatalban!

A feladat tömegre idézem a Városháza 4 főtisztviselője által aláírt parlamenti felterjesztés részletét már csak azért is, mert emlékezetből nem tudnám már felsorolni.

"Székesfehérvár városa, elsősorban annak épületei a vidéki városok közül a legtöbbet szenvedtek. A város tulajdonában levő középületek és üzemek között egy sem maradt épségben. Ezeknek helyreállítása, az ideiglenes helyekre szétszórt hivataloknak szervezett egységbe telepítése, emberséges munkahelyekhez juttatása, 7 lerombolt iskola újjáépítése, a többi félig elpusztult iskola helyreállítása, berendezésének pótlása, a városi bérházak, gazdasági és üzemi építmények, vágóhid, téglagyárak, vízmű, villanytelep, tűzoltóság épületeinek teljes használhatóvá tétele oly óriási feladat, amely az egész város erőfeszítésén kívül, elsősorban a mérnöki hivatal emberfeletti munkateljesítményét kívánja meg."

" Nem is szólva a közérdekű feladatokról, mint egész kerületeiben elpusztult városrészek rendezésével, szabályozásával, a magánépítkezés irányításával, felügyeletével, a hiányos építőanyag, a téglák, cserép, üveg, stb. helyes elosztásával felmerülő sürgős feladatokat. Természetesen a kora reggeltől késő estig megfeszített munkát követel elsősorban a két mérnöktől, hogy a cca. 20 helyen folyó munkák és így a köz érdeke kárt ne szenvedne."

Erre a felíratra szükség volt, mert egy kormányzati létszámcsökkentő főember, akit polgármesterünk "hülye Fiser"-nek becézett, azt

vitatta, hogy "elég egy kertész, meg egy útmester, minek a mérnök egy városba."

A mai agyonszabályozott, bonyolított nehézkes tervezési és építési világból visszatekintve, alig értem akkori bátorságomat, önállóságot, de szerencsém is, hogy mindez - ha nem is a legjobban - de sikerült.

Köszaló emlékezetemben felbukkanó - ma szinte képtelenségnek tűnő - emlékből leírok néhányat, úgy, ahogyan eszembe jutnak.

Haáder Pista elhagyott szobájában "fogadtam" a sorban jövő építési szakembereket, munkavezetőket, alkalmi pallérokat, mert ide a legsimábban jöhettek, a többi szoba zavarása nélkül.

Velem szemben ülve - régi raktárosunk - másolatos füzetbe körmölte, ahogy bírta: az utasításokat, anyag kiutalásokat, vásárlási megrendeléseket, amire a munkáknál szükség volt. Folyamatosan, óraszámra, de csak tömönnyel beszéddel.

Az előszobában rajzokat rendező "B listázott" főjegyzőnk rám kérdezett, látva a forgalmat:

Hány éves vagy?

42, válaszoltam.

Hát igen, ez a munkabírás csúcsa. De meddig bírod?

A május 1. téri 24 tantermes iskolában egy lövedék szétrobbantott egy vasbeton mestergerendát. Némi vasalás pótlással egyszerűen kibetonoztattam a hiányt. Az építőmester csóválta a fejét: hozzáköt ez a régihez?

Ma is dacosan áll!

Ugyanennek leégett minden fedélrészre az iskolapadokkal, amikor szükségkórház korában a padlásra tárolták. Szereztem egy budapesti tetőszigetelőt és a padlás betonburkolatát bitumenesen szigeteltettem. Lapostető azóta is.

De mindig sajnálom a szép rozsdabarna pala tetőket. Hiányzanak.

A Deák F. utcai /később földmérési/ iskola fa padlása teljesen leégett. 6 cm vékony vasbeton, alulbordás lemezt terveztem és

építtettem rá Mikó építőmesterrel. A hulladékfából tákoltszaluzat miatt a felszín kissé hullámos lett, de az aszfalt szigetelést elbírtam.

Máig sem volt bátorságom megtudni: mi történt vele a későbbi újjáépítéskor?

A Március 15. utcai kiégett kávéházba hívtak: össze akar rogni a kétemeletes bérház, mert a tűzben a szögvasakból készült oszlopok széthajoltak, csak a belsőbe falazott gyenge mag tartja már. Betonvassal körütkercselve körül-köpenyeztettem és az ő lábú oszlopok felett ma is nyugodtan laknak.

A mozgékony városvezetőség továbbra is figyelt. A polgármester egy hóviháros januári napon, nyitott lovaskocsin küldött Seregélyesre, a Hadik kastély felmérésére, mert ebből szanatórium lesz. Majd megvesztünk a hidegben, de felmértük és megállapítottuk, hogy a bádogtői főépületben csak a lopkodó-rongáló falusiak tettek kárt. Sürgős volt? Mostanában, 30 év után a Taurusz vállalati üdülőnek állította helyre, persze sokszoros költséggel.

De a kocsit tanulságos volt. A határt gaz, kóró lepte el, a főúri birtok gazdátlaná vált.

Székesfehérvár piacának fellendítésére a főjegyzőnk - aki a háborús évek alatt a közellátással foglalkozott - javasolta fedett piac építését valami egyszerű, olcsó módon az őstermelők idecsalogatására, a vidékről is.

Többször említett kitűnő házi brigádunk megépítette a napfényes, szellős csarnokot, rövid idő alatt. A romos városban soha nem voltat építettünk! Ez meglepő lehetett az erre autózó építésügyi miniszternek is, aki elrendelte a tervek bemutatását, ellenőrzésre, "mert itt pazarolják a beton vasat." A terveket küldtem, vissza is jöttek jóváhagyva, de, hogy mondjanak valamit, közölték az "N-mentes" vasbeton számitás bevezetésének szándékát, és, hogy az én számitásom a jövőbeli módszer nélkül készült még.

A piac elérte célját, megszállták a tiszta beton asztalokat.

Csak később, a már gyenge kezű városvezetés engedte a különféle egységek térfoglalását, az őstermelők kiszorítását, a tetővilágító üvegek bemeszelését - még az északkeleti oldalon is - nehogy a jól világított árujuk hibás voltát megláthassák a vevők. Potyán hozzájutottak, nem kellett a keleti oldalon megtervezett üzleteiket megépíteni és az őstermelőket teljesen kiszorították a tetők alól.

A Dr. Gáspár vezető-csoport mozgékonyására jellemző a balatonaligai városházi üdülő megteremtése. A hírhedt Zerkovitz zeneszerző államosított nagy nyaralóját megszerezte, velünk átalakíttatta és berendezte. E címen néhány napot én is "nyaraltam". Jó segítségem volt Skoda Lajos fiatal építő technikus, mint művezető. Lett is belőle mérnök, budapesti nagy vállalat igazgatója és Budapest tanácsának vezető embere. Embereim többször találkoztak és elbeszélgettek a szomszédban üdülő Rákosi Mátyással, akinakkor még nem tört ki belőle a diktátor. Talán ekkor még nem oltották belé a félelmet azok az őrzői, akik később az aligai partoktól 200 méterre elballagó vitorlásunkat is távolabbra zavarták és az ő motoros hajóját a Balaton közepén, partoktól egyenlő távolságban merték csak vezetni.

Alig hihető, hogy ilyen terhelés mellett még megtudták szervezni a Mérnök és Technikus Szakszervezet székesfehérvári részlegét, úgy, hogy a mérnöki hivatal adta az elnököt, a titkárt, a pénztárosr és az összejövétel helyét is.

Ennek keretében megvalósítottuk a "miből élünk" előadás sorozatot, amelyben műszaki, vállalati, gazdasági szakemberek feltárták a gazdasági újjáépítés további lehetőségeit városunkban.

Ezt a lendületet - ha nem is egy csapásra, de napról-napra tapasztalhatóan - megszüntette a többpárt rendszer eltörlése. Dr. Gáspár polgármester elküldése, helyébe egy jószándékú, de minden beszédébe belezavarodó romániából jött vásmunkás kinevezése. Ivánka látta a reményt vesztett jövőt, igyekezett rábeszélni, hogy vele együtt hagyjam el a városházát és a süllyedő hajót. Belőle rövid idő alatt magasrangú mérnök-katonatiszt lett. Én vállaltam a kapitányhoz illő sorsot és maradtam a helyemen.

A SZEMÉLYI KULTUSZ ÉVTIZEDE

Először a káosz címet akartam írni, de káoszt már néhányat megértem, így ez nem időmeghatározó fogalom, bár ez évtized legtalálhatóbb jelzője lenne talán.

Sztalin, Rákosi, Gerő, Farkas - a kínai szóhasználat: a négyek bandája - történetét a szakértőkre hagyom! Én csak a város, sőt inkább csak a városháza - bocsánat: Tanácsháza - szempontjából igyekszem valamit kibogozni ez évtizedből.

Az egyszemélyes felelős vezető helyett mindenütt bizottság működött: Városi Tanács VB., Megyei Tanács VB, Városi Pártbizottság, Megyei Pártbizottság és így tovább felfelé. Azt a rejtélyt, hogy egy bizottságban tulajdonképpen ki irányított, csak a résztvevők tudták megállapítani.

Jómagam csak a városi végrehajtó bizottság ülésein voltam hivatalos. Elpocsékoltt időmet sajnáltam, semmi hasznát sem láttam. Ha valami lényeges volt, azt a jelenlevő városi párttitkár közölte a bizottsággal. A tanácselnök csak elnökölt. Az egymást váltó elnökeink között egyik sem volt vezetői jellem ez évtized alatt. Úgy gondolom csak a szolgálatkész és megbízható párttag kellett, akinek nincsenek egyéni tervei.

A tanácsai apparátus tűrhető működését elsősorban Bebesi tanács-titkárnak köszönhetjük, aki az ellenforradalmat is hivatalában élte meg és rugalmasan elintézte minden kényes ügyet.

A mérnöki hivatal állapota tükörképe volt a tanácsinak.

Engem nem bántottak szándékosan, elvégre egy szál mérnöke voltam, aki a gyenge fizetését sokszorososan megszolgáltam. Az ugyanolyan sűrűn változó osztályvezetőim meghagytak a főnöki szobában, ők a hivatal távolabbi helyiségében húzódtak meg.

Közülük Páros László gépész technikusra emlékszem, mint vezetésre alkalmasnak, ha nem terhelték volna rá a lakáshivatali munkát is. Elvégre a mérnöki hivatal mindent kibír?

A többiek sorából tisztelettel emlékszem meg Tótrai szaktársra, aki néhány nap múlva kijelentette: "itt nem képegek fölöslegesen a főmérnök mellett, lemondok a névleges állásról."

Ezzel szemben utálattal egy Balatonföldvár-ról hozott állítólagos ácsról, - aki velem magyaráztatta egy egyszerű négyzet alaprajzú ház fa tetőjének hogyanját - de csak a hivatal nőit üldözte, amíg az utcán részegen négykézláb nem találták. Ezt az alakot rövid időre rá a siófoki mérnöki hivatal vezetőjeként láttam. Ennyire nem volt káderünk?

A műszaki munka a sanyarú körülmények, a létszámhiány ellenére megállás nélkül pezsgett, mert a Tervhivatal, a Minisztériumok, illetve az általuk megbízott vállalatok, intézmények az újjáépítést segítették, sőt erőltették. Felsorolok néhány fontos felülről irányított tevékenységet.

VÁROSMÉRÉS, TÉRKÉPEZÉS

Teljesen új alaphálózattal elkészítette Székesfehérvár vízszintes és magassági felmérését a Térképészeti Intézet és ennek alapján a város 1:1000 méter léptékű térképét az eddigi 1:2880 öles avult térkép helyett.

Elképzelhető milyen nyüzsgés volt a hivatalban a felmérők, a figuránsok, a térképszerkesztők, a szinte elhagyott szabványokat éllettel töltötték meg. A kész anyagot a Földhivatal kezeli, így a térképkincs őrzésének gondját elvette tőlünk.

A Városépítési Tervező Vállalat építész csoportjai voltak ezután kedves vendégeink. Az új térképek alapján az újjáépülő város általános rendezési tervét igyekeztek megfogalmazni, sőt, a rommá lett kerületek részletes rendezési és beépítési tervjavasolataival is foglalkoztak. Természetesen 20 éves helyismeretem is segített.

A Lakóterv Vállalat építészei már meghatározott épület tervekkel foglalkozhattak ezután. Elsősorban a vasútállomás és Vöröshadsereg útja közötti romos vidéken, a Béke tér, a Lenin út, a József A. utca beépítésén. A kivitelezési munkát a Lenin út felső szakaszán, a Béke téren, a megszületett Állami Építő Vállalat kezdte meg, még a jó téglafalakkal, de a többi helyen már beton blokkokkal. Ez volt a sztahanovista korszak.

Székesfehérvár 1:1000 m. léptékű színes és plasztikus városrendezési modelje a légtalmi rendszer mellékterméke. A laikus közönség nehezen igazodott el a rendezési térképeken, jó lett volna egy nagy

modellel plasztikusan és színesen bemutatni az általános rendezési tervet. A légo központban több, egész éjjeli kényeztető virrasztást arra hasznosítottam, hogy nagy csomagoló papír ivekre felrajzolgtatva a térképet kb. 20 m² terjedelemben. Ezt egy lelkes és ügyes iparművész brigád falemez táblákra felépítette utcákkal, házakkal, zöld és víz felületekkel, kompletten.

Az egész művet a mai Ady teremben fektettük le. A terem falait a lakóterv egész utcányi lakóépület homlokzatainak tervrajzaival élénkítettük. A kiállítás nagy forgalmat és vitákat vonzott. A meglevő város szerkezetbe ágyazott 4-5 emeletes új házsorok terve ellen nem volt ellenszenv, a lakosság nem érezte az ismert városjelleggel összeférhetatlennak a tervet.

A kiállítás bezárása után a modelt felépítettük a mérnöki hivatal egyik falára, azzal a szándékkal, hogy a terv várható változtatása esetén egy-egy falemez kicserélhető és az új változattal pótolható lesz. Így mindenkor szemléltethető lesz az új rész beillesztése az egészbe.

Sajnos a mindent előlről kezdő utódaim a művet és az elvet is elpusztították, bár helyette hasonlót nem tudtak adni.

A VÁROSÉPÍTÉS

A rendezési terv és model szellemében mind lendületesebben folyt. A közületi lakás termelést az iparvállalatok fejlődése és a vidék parasztgazdaságainak ember-fölösleg termelése következtében bevándorló munkás többlet sürgette. A vasút és a Vöröshadsereg utca közötti építkezést, a Május 1. tér nyugati peremének /a Velinszky telep/ a Marx tér körülépítésének, a Balatoni úti házsor stb. három-, négy emeletes beépítése folytatta. Ebben az időben dúlt a szocialista realizmus-nak nevezett izlés háborúság az egyfajta csenevész klasszicizmus és a modern funkcionális építési irányzat - hazánkban a mindent jobban tudó Révai et. és Major Máté építész barátom, évfolyam és volt lakótársam között. Székesfehérvár építészetének jellege nem engedte a Budapestről küldött tervezők túlságos szoc. reál. elkalandozását, így ez az építési korszak töretlenül csatlakozott a meglevőhöz. Társadalmi vita nem keletkezett, a kritika legfeljebb a kivitelezés minősége ellen szólt.

AZ ÉPÍTÉSI ÉS KÖZLEKEDÉSI ALBIZOTTSÁG

A Tanács közvetlen részvétele volt a műszaki osztály munkájában. Elnökére Molnár tanácstagra, mozdonyvezetőre szívesen gondolok mindmáig. Rendszeres üléseinken az időszerű műszaki feladatokban mindig segíteni, támogatni igyekeztek. Ismételten előfordult, hogy a tanácsülésen határozat kiprovokálásával kötelezték a tanácselnököt valamely főhatóság megkeresésére, valamely probléma elintézésére. Arról már nem tehetek, hogy az alkalmatlan tanácselnök nem tudta érvényesíteni a város érdekét, felettes szervek ellenében.

Példaképpen a bizottsági témák közül a helyi autóbusz-közlekedés rendszerének tárgyalását említem. Ez ma is éppoly tökéletlen, mint akkor volt: Székesfehérvár úthálózatában hiányoznak a körút jellegű, összefogó alakulatok. Az ősi útszerben adódott volna a Várkörút, a belváros peremén, de ezt a lehetőséget az új városvezetés elvileg nem fogadta el. Sőt, e gondolat elvetése érdekében a már kialakulóban levő Várkörút-at is felbontotta: Koch László - Népköztársaság út - Vöröshadsereg út - Piac tér - Szabadságharcos út új elnevezéseivel. A körút kiépítése érdekében szemben a városból kifutó, távolsági utak fejlesztését támogatta.

Az országos úthálózat szempontja a városi élet és közlekedés érdekeit mellőzve, a várostestet felszabdalta nehézforgalmú főutakkal: országutakkal.

A Csitáry időszak városrendezési tervében szerepelt külső körútból, a mai napig, csak a Vöröshadsereg- /70/ és Móri út /31/ közötti, alig egynegyednyi kis szakasz épült meg.

A körutak hiányában a város nagyjában észak-déli, illetve keletnyugati utca rendszerében a Volán-nak 4 autóbusz végállomást kell üzemeltetni. A vonalak közötti csatlakozásos - átszállási - rendet nem sikerült megoldani.

E példán is látszik, hogy a szakbizottság jó szempontjait a tekintélyt nélkülöző Tanács és végrehajtó bizottsága a felsőbb szervek felé nem tudta tolmácsolni - még ha akarta volna is?

AZ ELLENFORRADALOM

Székesfehérváron - legalább is városi tanácsli üléseken - alig

érezte hatását a készülődő forradalom. Folydogált mindenben a megszokott szalma-cséplés.

A városban az 1953-ban feltárt hibák és kijavításuk körül folyó huzavona szóbeszéd tárgya volt. Révai József jóé szavai igaznak bizonyultak: "Az uralkodó párt válságának elkerülhetetlenül országos visszhangja lesz."

1956 októberében a proletár diktatúra áldozatainak temetési demonstrációjáról, az egyetemi diákság tüntetéseiről, a Sztálin szobor szétveréséről, a Fővárosban fokozódó fegyveres felkelésről érkező rémhírek izgalomban tartották a várost. Az eddig megfélemlített többség hangoskodva valami jobbat, a fentforgott kisebbség meglapulva bajt várt.

A mérnöki hivatal ablakaiból tisztán látszott az általános helyzet és erőviszony.

A Városház téren, az "országalmán" szónokló diákokat, az erkélyről "Talpra magyart" szavaló vasutast nagyjában nyugodtan, csak itt-ott hőzöngve, tömeg hallgatta. A sztrájkok miatt sok volt a ráérő.

Szemben a Pártház előtti térfélből a szovjet tankok és fegyveresek legyező szerű sora meredt rájuk.

November 4-én megindult a szovjet hadi gépezet. Hajnali tankágyuk dörrenése jelezte az ellenforradalom végét.

Az anyagi pusztulás Székesfehérváron jelentéktelen volt. Az ávósok által irányított tankok lelőtték a városházáról az igazság kőszobrát és még néhány katonai épületbe belelőttek. Semmiség ahhoz képest, ami a Fővárosban fogadott, amikor - közlekedés híján - a déli vasuti állomástól Zuglóiig végig gyalogoltam, csetlettem-botlottam a pocsékká tett város romtörnelékes, üvegcserepes élettelen utcáin.

Szomorú veszteségünk a halottakon kívül a sok magyar ember, főleg a sok reményvesztett fiatal külföldre menekülése, amellyel a Trianon, a fasiszta rémuralom, a világháború milliós vérvesztését szaporította.

Ma már némi vigaszul szolgál a minden szempontból hasznos külföldi kapcsolataink megerősödése, a nemzetközi kongresszusaink szaporodása. Ezek életre hívói, segítői között az eredményes, sikeres, külföldre szakadt hazánkfiatit láthatjuk viszont.

A városházán belüli némi személycsere alig jelentett javulást a vezetésben Tilinger István tanácselnökké választásáig.

DR. TILINGER ISTVÁN

Benne szülővárosát szerető, lelkes és okos egyéniséget ismert meg lakosságunk. Személyes kapcsolatunk kölcsönös megbecsülésen alapul és mindmáig zavartalan maradt.

Életútja a szocializmusban is kissé mesészerű.

Hivatalos autós utjainkon elmondta a Délvidék határőrségi katonai szolgálatát. A Rákosi rendszer börtönét. Könnyedén idézte a fogságában megtanult József Attila költeményeket. De ezekre a bizalmas beszélgetésekre később, tanácselnöksége idején került sor.

Először a Zalka Máté u. 6. sz. műemlék épületnél találkoztunk össze. Véletlenül az emeleti falon megakadt a szemem egy kis repedésen, amelynek ferde sarka építész ösztönömet riadóztatta. Itt középkorit sejtett. A szemközti orvosi rendelőbe siettem, ahol Tilinger munkavezető dolgoztatott. Egyetlen szóra létrát, szerszámot ragadott és néhány perc múlva a vakolat alól kibukkant a Juhász Gyula utcai, hibátlanul megmaradt, kereszt osztásos gótikus kő ablakkeret.

E kis műemlék felfedezéstől az Országos Műemlék Felügyelőség igazgatói állásáig - két városi tanácselnöki perióduson át - ivelt az útja.

Közben megszerezte a jogi diplomát.

Megszervezte 1972-ben az Ezeréves Székesfehérvár ünnepi évét. Városépítő, szépítő és gazdagító tevékenységével megnyerte a várost kitüntető országos emlékérmét.

A kör szép befejezése, hogy nyugalomba vonulásakor beköltözött abba a Zalka Máté u. 6. sz. épületbe, ahol a gótikus kő-ablak kikaparásával megkezdte a város legérdekesebb - a románból a barokkig élő épület teljes műemléki feltárását.

Őszintén fájlalom, hogy tanácselnöksége közepén cserben hagytam őt!

Az ellenforradalom után hangjára talált városi tanácsnokság tulzott követelzése, a polgárságnak kedvezni akaró helyi vezetés és a merev minisztériumi követelmények malonkövei között őrlődve, minden mérnöki, kollégai segítség nélkül, szinte magamra maradtam, a feladat tömeggel szemben.

Idegrendszerem fellázadt és megálljt parancsolt.

Orvosom - a családom előtt nyersen kijelentette: minden életműködés pang. Nem adhat orvosságot. Legalább 4 napig sötét szobában, csendben feküdjek, de utána - ha feltápászkodtam - meneküljek innen, ha meg akarom élni a nyugdíjkort!

Szerencsémre Dr. Tilinger tanácselnök, a mérnöki hivatala nyomorúságos helyzete ellenében, nem okozott nehézséget, hanem "áthelyezéssel" elbocsátott 26 éves városi szolgálatomból. Az első szabad hónapomban a tervező iroda műszak után feljártam a városi mérnöki hivatalba, ahol egy szabad idejét feláldozó gépiró kolléganőmmel a legsürgősebb irományokat igyekeztünk elkészíteni, abban a hitben: már gondoskodnak az utódomról. De semmi sem történt, hát feladtam a szélmalom harcot.

Hébe-hóba Tilinger elnökkel telefonon tanácskoztunk valami égető problémán, például az árvíz veszedelemről, amely az Aszalvölgy felől fenyegetett.

É.M. GYŐRI TERVEZŐ VÁLLALAT FEJÉRMEGYEI TERVEZŐ IRODÁJA

Számomra olyan volt, mint a purgatóriumból szabaduló bűnös léleknek lehet a mennyország békességébe "áthelyezés".

Tessék elképzelni: jó szakmunkás közösségbe jutni, ahol egyet akarunk, egy nyelvet beszélünk, ahol a helyi tanácsiak helyett a győri tervező kollégákon át a minisztérium lett a felettes szervünk, ahol a megye építési ügyeivel foglalkoztam, főleg a mezőgazdasági építkezéssel és menedő műemlékekkel. Ahol önfegyelmeléssel igyekeztem észre nem venni, meg nem látni az eddigi kínos problémákat.

Persze hasonlítottam ahhoz az autó vezetéshez szokott emberhez, aki bizonytalan soffőr mellett ideges lábizom rándítással lépne rá - a számára nem létező - fékre.

1960-ben a Fejérmegyei Tervező Iroda önálló lett és Spránitz Tibor személyében, a műegyetemről, fehérvári születésű kitűnő építész igazgatót kapott.

Ekkor "műszaki vezető I." besorolást "nyertem" egy egész rajztermi kollégával terhelten. Tapasztalataimon okulva óvatos voltam: a rajzteremben Antal Andor statikus jobbkezemmel az első sorba ültem, hátat fordítva az egész rajzteremnek.

Teljesítmény rendszerben dolgoztunk, mindenki tudta, hogy mennyit kell betennie az iroda által szerződésileg vállalt kötelezettségbe.

Ha néha civódtak egymással valamely elégtelen teljesítmény miatt, nem avatkoztam bele. Végeredményben az elszámolásnál nem volt hégzag egyszer sem.

Székesfehérvár város számára kétes következményű lett, hogy helybeli dolgokkal ismerős tervező irodáját a városban induló nagy tervezésekből kirekesztették. A minisztérium hatáskörében működő, főleg budapesti tervező vállalatok számára tartották fel a városrendezési részletes terveket a lakótelepeket. Sőt a minisztériumi beavatkozás kis ügyekben is kellemetlenkedett, például a STOP Presszó esetében, ahol a saját tervezést átrendelte a pécsi vállalatnak azzal az indokkal, hogy ezeknek nincs munkájuk. Az eredmény egy barátságtalan beton tömeg, amit a közönség máig sem kedvelt meg.

Ennek a mellőzésnek köszönhető, hogy jövedelmet hozó kötelezettségein felül "társadalmi munkában" készültek - a talán legjobb tervezések. Így például saját irodaházunk a Piac téren, vagy a sóstói Videoton sportpálya vasbeton lelátója és egyéb építményei. Spránitz Tibor nagy műve, a színház újjáépítése külön fejezetet érdemel.

A SZINHÁZ

A kiégett színházunk feketén meredező falai alvilági rémségként állottak a törmelék halmok felett, az emberi gonoszság és pusztító örűlt-ség jelképekül. Talán csak bennem pislákol a remény öröktűze: szép színházunk újra éledéséről.

Addig is, az István-terem színházra alkalmas átalakításával, a színpad homlokfalának megtervezésével és megépítésével, a nélkülözhetetlen technika megszerzésével, felszerelésével, az egyházi hangulatú terem, színház-szagúvá festésével és világításával - máig is megfelelően - sikerült, koncertek, előadó estek, kisebb térigényű színi előadások tartását lehetővé tenni, az akkor még jól működő mérnöki hivatali házi-szakmunkás csapattal, mindenféle beruházó, ellenőrző és okvetetlenkedő szerv nélkül.

A romszínház ügye két vonalon foglalkoztatott.

A legégetőbb feladatunk volt a meglevő állapot fenntartása, mindaddig, amíg az újjáépítés lehetőségessé válik. Legádázabb ellenfelem Györök József megyei tervosztályvezető volt, aki az Alcsuti főhercegi kastély elpusztításának, széthordásának, lebontásának apostolaként - mint

az uradalom egykori ács alkalmazottja - forradalmi kötelességének tartotta a fehérvári színház rom elpusztítását is: "a fehérváriak tudják kik és hogyan gyújtották fel, tehát el kell tüntetni!"

A fémipari technikumot rávette a vasgerendák kifürészelésére, Tóth tábornok városparancsnokot agitálta faldöntő tank gyakorlatra.

A másik ügy volt a minisztérium engedélyének megszerzése a színház helyreállítására. A teljesen új színház építéséről hallani sem akartak, sem önálló szintársulatról! Itt segítségemre jött Cseterki Lajos megyei párttitkár, akit szívesen vállalok jó elvtársamnak. Átlátta, hogy a helybeliek új színház vágya irreális, a helyreállítás, a bemutatott vázlat-terveim szerint, lehetséges.

Az újjáépítés terveinek, művezetésének, menedzseri munkáinak elvégzését Spránitz Tibor, több belső építész, berendező, színpadtechnikai, akusztikai szakember és képzőművész bevonásával, a tervező irodája segítségével, társadalmi munkában végezte el.

Külsőleg a régit felújító, belsőleg viszont az olaszos-páholyos helyett amerikai típusú földszint, erkély nézőtérrel, az egész város megelégedésére.

LAKÓHÁZAK FELÚJÍTÁSA

Az első lépés a bombázások és ostromok után az önsegély: romtakarítás, barkácsolás, hurcolkodás kézi kocsikon a megfogyott lakosság által használhatóvá tehető lakásokban. Az ablakokba olajos papír, vagy deszkázás, ami akadt.

A második lépcsőfok a magán iparosok szakszerűbb helyreállítási munkái voltak mindenféle építőipari tevékenységben, a családtagok segédmunkájával.

A harmadik lépés a Fejérmegyei Tatarozó V. és az államosítás után a helyreállítások szervezettebb vállalása volt: jobb, vagy rosszabb összetételű brigádok önkényes szerveződésével. Az egy minőségű munkások csoportosultak a régebben igen jelentékeny helyi építőipar maradványai-ból.

Az Ingatlankezelő V. saját tervezésében a Tervező Iroda, sőt budapesti tervezők - többi közt a Műgyetem-i építész csoportok - bevonásával irányítja a kezelésébe került lakóházak szakszerű felújítását, sőt új építését is: a mozgósítható munkaerő, főleg a Tatarozó V- és saját munkatársaival. Sajnos ez a tevékenység ujabban fogy. Az öregedő

épületállomány-tömegeg szemben elégtelennek látszik.

Személyes tapasztalatom, hogy az Ingatlankezelő V. mindinkább néhány költségesebb felújítására, mondhatnám újjáépítésre törekszik a több lakóház takarékosabb és veszélyesebb tatarozása helyett?

Erre először a Marx téri sarokház figyelmeztetett, ahol a tatarozás költségelőirányzatát feleslegesen nagyra vette, így takarékos tervem sokat megtakarított ebből. Ennek büntetése a tervezői díj egy részének visszafizettetése lett: a mai rendszer a minél drágább tervezésre ösztönöz, a takarékoságot bünteti.

Dilemmát jelent a bonyolult, túlkövetelő megrendelés, tervezés és a silány építőipari lehetőség, kapacitás ellentéte. Elég a Zalka Máté u. 10. sz. lakóházra hivatkozni.

AZ 1980-AS ÉVEK SZÉKESFEHÉRVÁRA

A teljesség kedvéért végül arról a nagy tömegű állami építkezésekről illik szólni, amely a 130000 főre sokasodó fehérváriaknak tömeges lakó és kenyérkereseti lehetőséget teremtett, - de amelynek végrehajtásában aktívan már alig vettem részt. Ezért a következőkben már csak mint érdeklődő építész-polgár beszélhetek.

A belváros műemlékileg védett városmagja és ennek közvetlen környéke - néhány épület-felújítás és foghíj-beépítés ellenére nem sokat változott. Megmaradt a növekvő város igazgatási, kereskedelmi, idegenforgalmi és társadalmi központjának, nyüzsgő élettel telve az új lakótelepek "alvó város" hangulatával szemben. Zsúfoltságát az erőszakolt féllértékű tetőtér beépítés, idegenszerű tetősík-ablakkaival fokozza. A forgalmi zsúfoltság ellen a közlekedés rendszert kísérletezik.

A hagyományos székesfehérvári városképnek és a már említett hajdani városrendezési makettnek megfelelni látom a Széchenyi u. - Lövölde u. - Vörös Hadsereg u. és a vasút közötti városnegyed beépülését. Bár itt már többféle építési mód látható, ezek jól illeszkednek, keverednek és barátságos együtttest alkotnak. Ez a szönyegbombázott negyed épült fel először, még a 10 emeletes panel-tömbök bevezetése előtt.

Fasorai és park állománya elég dúsan kifejlődött, talán csak az örökzöldek hiányoznak a téli időszakban.

A panel lakótelepekről szólva sietek megjegyezni: nem vagyok ádáz ellenségük. Ennek oka leányomék óbudai panel lakása, ahol ezeket látom:

A kivitel kifogástalan, első rendű minőség.

A mindkét oldalán arkádós szalagház nyugati oldalán 100 lépés távolságban van ABC áruház, étterem, Zöldérett, fodrászat. Keleti oldalán parkoló tér, általános iskola, óvoda, bölcsőde.

Az épület alatt trafik, cipész és egyéb műhely, üveg visszaváltó, stb.

A környezete sétákra csábító, a panel kolosszusok mellett óbudai skanzen szerű negyedek, római mút bemutatása, különféle kiállítások, tárlatok, műemlékek. Változatosság!

A lakásban a Goldberger textil gyár zaja szűnyogdöngés a Népköztársaság úti lakásunk országúti dűbörgése, pora, bűze helyett.

E szép beszámolóval szemben itthon így jelentkezett a házgyári jövőnk: a Tervező Iroda apraja, nagyja leste Bondor dunaujvárosi igazgató beszámolóját, első kézből: itt okosodhattunk!

Bondor nagy hangon felolvasta a kül- és belpolitikai brosúrát. Befejezte, felállt és nem volt hajlandó egy értelmes válasz-mondatra sem!

Még el sem szállt a bosszúságunk, amikor miniszterré lett és első dolga volt az addig jól bevezetett árelemző - kivitelezőt fékező - tervezői tevékenység fellazítása, "a lovak közé hajította a gyepelőt", lehetett drágítani, premizálni, jutalmazni, stb. A bőven felvett állami kölcsönökkel építkezni, az árakat az egekig feltornászni.

A Velinszky László lakótelep volt az első panelépítkezési bemutató. Területét az Engels F. út és a Május 1. tér felől már hagyományos 4-5 emeletes lakóházakkal beépítették: így ezeken az oldalakon átmenet képződött az alacsonyabb városrészek és a 10 emeletes blokkok között. Sajnos a Népköztársaság u. és Rákóczi út felől nem voltunk ilyen szerencsések. A góliátok az egyemeletes villasorok felett meredeznek, illetve a Technika-háza felől nézve csúf, sivár bútű-falak sorakoznak, megoldhatatlan városesztétikai problémául.

A kipattant ujságcikk háborúságból annyi világossá vált, hogy nem az építészeti terv, hanem annak önkényes változtatása okozta a botrányt: a beruházó kapzsi követelése és a kivitelező, változatos helyett minél

sematikusabb építési igénye.

Érdekes építész-vita tanuja voltam az evangélikus templom előtt parkszerű térrel kapcsolatban. Az utcásorban gondolkodók számára a térfal beépítése kívánatos, a többség számára az itt kialakult változatosság, a régi és új építészet igen hangulatos, egyedi összessége jó, megőrzendő. Csupán a kezdetleges parkosítás befejezése sürgős, a megcsonkított Dózsa téri park pótlása miatt is!

A telep déli felén, a lebontott városrész, a József Attila u. és Vöröshadsereg i. főbb útvonalainak beépítése nagystilű, tágas. Belseje a villany, a gáz, a fűtő és vízmű csoport szomszédságában már inkább emlékeztet a telep ellenesek sivárság vádjára.

A Münnich F. lakótelep a Balatoni út, a Hosszúsétatér és a vasútvonalak közötti négyzet alakú beépítetlen rét területén kínálkozott egy teljes, komplett egység, városnegyed kialakítására. Az eredmény száraz, ötlettelenné panel lakótelep lett. A szöbeszéd szerint itt is a beruházó kapzsisága és a kivitelező sémára törekvése is ok lehet, azonban itt a tervezői gondolatszegénység a valószínűbb. Jó, hogy a mostanában épült iskola valami központot jelölt meg.

Lakótelepeknek nevezett további kisebb paneles beépítés városrendezési szempontból igénytelenebb. Ezeknél egy-egy beépítésre alkalmas terület felhasználása volt a cél, a több lakás termelés érdekében. Változatosságot talán csak a 3 házgyár - a dunaujvárosi - a győri-, a veszprémi házgyár termékeinek vegyes építése hozott.

A Lenin lakótelep az eltüntetett Palota város területén még jó ideig épülget. A beépítési terv teljes befejezését a ma élők már aligha érik meg, nem csak a pénzhiány miatt, hanem mert az ott szereplő célokat már kérdésessé teszi a közvélemény. Például nem értik meg, hogy a Palotai út főforgalma által az egész várostól elvágott szélső negyedben lenne a központi elhelyezést kívánó autóbussz főállomás, a fő piac-vásárcsarnok, stb.

A tervezési programok, a terv bírálatok mai rendszerét nem ismerem, így csak a Technika Házában volt bemutatásáról szólhatok.

Az előttünk ismeretlen budapesti tervezők felraktak szépen festett térképeket, kacskaringós utakkal, minden egyébvel, amiből csak az volt világos előttem: ennek Székesfehérvár út és ágtáj rendszeréhez semmi köze nem lehet: ez mutatós, színes grafika csupán?

A szép számban jelenlevőket hasonlóképp megbéníthatták a látottak, hallottak. Szó sem volt kritikáról, kérdés felvetésekről, mintha nem is rólunk lett volna mindez? Ha így folyt az eddigi demokratikus ismertetés és kritika, akkor utólag ne panaszkodjanak a fehérváriak!

Hogy szűkek az utcák, kevés a parkoló, hogy teljesen eltévednek, a bentlakóktól kérdezzetük merre jutnak vissza a városba.

A lakótelepek elleni kifogás: nehéz eligazodni. Az utcarendszer megszüntetése miatt az össze-vissza dobált háztömbök között. Idegenek tétován kérdezzetük az ott lakókat. De ennyi panaszra nem volt példa.

Mottóul az elmulasztott bírálatért: A vágóhid igazgatójától kérdezte a polgármester:

"Minden rendben van a vágóhid tervében?"

"Majd megmondom, ha megépült."

"Igen? De akkor a nyugdíj kérelmét is mellékelheti!"

Persze az emberöltőig álló vasbeton építmények utólagos kritizálása, a felelős keresése haszontalan. Hozzá kell szokni az egész világon az óriási tömbökbe tömörített lakóház tömeghez, a Marseille mellett megépült első, mindent tudó lakóházblokk óta. A hírek szerint a lakáshiányban nem szenvedő országokban nehéz ezeket bérbe adni. Nálunk ez nem fenyeget, minden jó-rossz lakás kapós.

Az optimisták reményei:

1. A merev bürokratikus lakásgazdálkodás rugalmassá tétele, a könnyű lakáscsere, amely mozgékonyasághoz segít.

2. A fellendülő magán építkezés, amelynek fő hajtó ereje a lakáshiány, az építkezés keserves és méregdrága volta ellenére. Ma már tündermese, hogy házam hagyományos építése szeptember 1-én indult és ugyan-ez év végére kész lett!

3. A panelekben sem lehetetlen lakásbővítés összekapcsolással. Lehetőségeit még tagadják, pedig ez lesz a túl kis lakások gyógyszere.

4. Az urbanizáció fékezése. Ennek szükségességét az építőipari miniszter nemrég hirdette meg.

5. A várostérkép pótlása a nagyobb lakótelepek részletes külön úbráival, amely az eligazodást megkönnyíti. /A reklám oldalak helyett./

5. A lokálpatrióta szemlélet megerősödése, amely a hirtelen fel-duzzadt lakosságot egybe kapcsolja demokratikus jogainak és feladatai-nak hasznosítására. Ennek ébredéséről záró soraimban külön szeretnék írni.

ELMÚLT KÖZEL NYOLCVAN ESZTENDŐ

alatt a régi helyes kis Székesfehérvárból, gyors növekedéssel nagy kamasz város lett, amely még sután bánik megnőtt végtagjaival és nem heverte ki a pattanásos tinédzser korszakát.

Kiegyensúlyozott felnőtté válásában az újabbn évttized nyugodtabb, gazdasági okból higgadtabb szaka előnyére válhat. Őntudatának és önis-meretének kialakulásában sokan segítenek:

A Televízió "Unokáink is látni fogják." Az "Unokáink sem fogják látni," sorozatai, az osztrák szomszédok hetenkénti Plus-Minus példa adásai, ráirányítják a figyelmet a jó és rossz történésekre. A városi televízió és a Fejér megyei Napló szócsoport pedig a helyi közvélemény formálásában segíthetnek.

A városépítő-szépítő egyesület is kiterjesztheti hatókörzetét lassú víz hatásával.

A Technika Háza "Székesfehérvár városképének javításra váró pont-jairól" című előadás és vita sorozatában a tervező - a kivitelező - a beruházó - a szolgáltató vállalatok fiatal műszaki értelmiségének se-regszemléje volt. Sok munkát, fáradságot vállaló városszeretők a szebb jövő záloga.

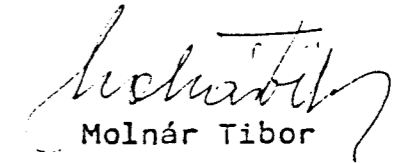
Mit várhat a város nagy üzemektől, gyáraktól anyagiakban az a gaz-daságuktól és jövedelmüktől függ, de nagyszámú, képzett gazdák szellemiek-ben is segíthetnek, ha bekapcsolódnak és saját kerítéseiken túl látnak.

Legfontosabbnak és legsürgősebbnek tartom a Tanácsok műszakiainak tisztességes fizetésük biztosítását, amely mentesítene őket a mellék ke-resetek pótmegélhetésének kényszerétől! Minden gondolatukat, idejüket és erejüket a hivatásukra összesíthetik!

Csak megbecsült és önmagukat megbecsülő lelkes és tehetséges fiatalok beszerzése, csatasorba állása hozhat lendületet a tanácsokban, ők le-hetnek útmutató példák az egész közösség javára.

Abban a reményben, hogy áldásos működésük eredményét még meglát-hatom - nagy bizakodással bezárom soraimat.

Székesfehérvár, 1986. decemberében

Molnár Tibor